

COLLECTANEA STUDIORUM ET TEXTUUM

CLASSIS III, FASC. 4

BUDAPEST

2021

Hangsúlyok és fordulópontok
az egri egyházmegye történetében
(1699–1761)

COLLECTANEA STUDIORUM ET TEXTUUM

CLASSIS III, FASC. 4

EMPHASES AND TURNING POINTS
IN THE HISTORY OF THE
DIOECESIS AGRIENSIS (1699–1761)

BÉLA VILMOS MIHALIK

BUDAPEST

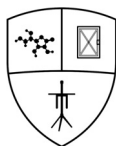
2021

COLLECTANEA STUDIORUM ET TEXTUUM

CLASSIS III, FASC. 4

HANGSÚLYOK ÉS FORDULÓPONTOK AZ EGRI EGYHÁZMEGYE TÖRTÉNETÉBEN (1699–1761)

MIHALIK BÉLA VILMOS

BUDAPEST

2021

Bibliotheca Historiae Ecclesiasticae Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nuncupatae
Series II: Collectanea Studiorum et Textuum

Kiadja a MTA-PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport
Published by the MTA-PPKE Vilmos Fraknói Vatican Historical Research Institute
(ELKH)

Előadások a Fraknói Nyári Akadémián 3.

Szerkesztette - *Edited by*
TUSOR PÉTER, TÓTH KRISZTINA

<http://institutumfraknoi.hu>

© BÉLA VILMOS MIHALIK, 2021

ISBN 978-963-508-966-6

ISSN ISSN 2732-0790

Felelős kiadó - *Publisher responsible*
a Gondolat Kiadó igazgatója
the Director of "Gondolat" Publishing House
Szerkesztette, szedte és tördelte - *Typography*
a *Typographia Historica*
Olvasószerkesztő - *Corrector*: Sági György
Borítóillusztráció - *Coverillustration*: Somfalvai Patrícia
Kiadásra előkészítette - *Prepared for publication*
a Gondolat Kiadó - *the "Gondolat" Publishing House*

Jelen írásban az egri püspökség 17. század végi történetének vizsgálatát kívánom folytatni a következő század első felére, egészen Eszterházy Károly püspök időszakáig (1761–1799). Ez a hat évtized három püspök időszakát öleli fel (Telekessy István 1699–1715; Erdődy Gábor 1715–1744; Barkóczy Ferenc 1744–1761).¹ Azonban ez a korszak jelentősen eltér a 17. század utolsó harmadától, így más forráshasználatot és narratív megközelítést is igényel feldolgozása. Az 1670 utáni évtizedeket a vallási polgárháború és a törökellenes visszafoglaló háború árnyékolta be, amely nem biztosított megfelelő körülményeket a tartós, békés építkezésnek, az újjászerveződés folyamatának.² Az 1711-ben megkötött szatmári békével azonban lezárult a Rákóczi-szabadságharc időszaka, és a következő évtizedekben nem volt olyan jelentősebb, országos vagy regionális háborús, erőszakos konfliktus, amely hátráltatta volna az egri püspökség újjászervezését. Jól mutatja ezt a plébániahálózat dinamikus fejlődése is (1699: 117 plébánia; 1715: 72 plébánia; 1745: 232 plébánia; 1761: 258 plébánia; 1786: 328 plébánia).³

Ezek a számadatok különösen akkor szembetűnők, ha a már alapos, 18. századi feldolgozással rendelkező más egyházmegyékkel vetjük őket össze. A kalocsai érsekség a középkor végén mintegy 300 plébániát számlált, 1733-ban mindössze 17 plébániából állt a főegyházmegye, amelyek többségét Buda visszafoglalását követően alapították. A következő három évtizedben itt is jelentős fejlődés ment végbe, ám az 1763. évi zsinat idején még mindig csupán 58 plébániát számláltak.⁴ A veszprémi egyházmegyében is robbanásszerűen nőtt meg a plébániák száma a 18. században, 1710-ben 20 plébánia volt a püspökség területén, ez 1777-re, az egyházigazgatási átalakítások időszakára 185-re nőtt.⁵ Az egri egyházmegye mint a Magyar

¹ SUGÁR ISTVÁN, *Az egri püspökök története* (Az Egri Főegyházmegye Schematizmusa 1), Budapest 1984, 371–393 (Telekessy István), 394–405 (Erdődy Gábor Antal), 406–424 (Barkóczy Ferenc).

² MIHALIK BÉLA VILMOS, *Papok, polgárok, konvertiták. Katolikus megújulás az egri egyházmegyében (1670–1699)* (Magyar Történelmi Emlékek – Értekezések), Budapest 2017.

³ MIHALIK, *Papok, polgárok, konvertiták*, 323; SUGÁR, *Az egri püspökök története*, 397. 430. 432.

⁴ TÓTH TAMÁS, *A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye 18. századi megújulása* (A Kalocsai Főegyházmegyei Gyűjtemények kiadványai 8), Budapest–Kalocsa 2014, 177. 219.

⁵ HERMANN ISTVÁN, *A veszprémi egyházmegye igazgatása a 18. században 1700–1777* (A Veszprém Megyei Levéltár múltjából 37 – A veszprémi egyházmegye múltjából 28), Veszprém 2015, 65.

Királyság egyik legnagyobb területű egyházmegyéje értelemszerűen jóval kiterjedtebb plébániahálózattal rendelkezett. Ez azonban meg is nehezíti a püspökség 18. századi történetének átfogó vizsgálatát, ráadásul a forrásadottságok is megváltoznak a 17. század végéhez képest.

A vizsgálandó források mennyisége és provenienciája is jelentősen eltér a korábbi korszakhoz képest. A 17. század forrásai csupán sporadikusan maradtak fent az Egri Főegyházmegyei Levéltárban, illetve a két, 1804-ben kialakított püspökség, a kassai (ma már) érsekség és a szatmári egyházmegye levéltáraiban.⁶ Ez jelentősen változott a 18. század tekintetében, különösen az 1740-es évektől, amikor Barkóczy püspök időszakától kezdve fennmaradt az egyházmegyei jegyzőkönyvek (*protocollum dioecesanum*) sorozata, amely összehasonlíthatatlanul mélyebb betekintést enged az egyházkormányzat működésébe és döntési mechanizmusába. Ugyancsak öröndetesen megnő a személyi és plébániai iratanyagok mennyisége, amely szintén lehetővé teszi helyi esetek feldolgozását, a plébániahálózat fejlődésével kapcsolatos kérdések mikroszintű vizsgálatát.⁷ Hasonló a helyzet az egri érsekség jelenleg a Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltárában őrzött gazdasági levéltárával, amely nemcsak az uradalomszervezésre, a várható bevételekre tartalmaz alapvető forrásanyagot, de itt helyezték el a jogbiztosító kötetek sorozatát is, amely további egyháztörténeti adatokat is rejt. A gazdasági működés, uradalmi igazgatás feldolgozása is fontos lépés lenne, hiszen ezeknek is szerepe volt az egyházmegye újjászervezésében, a plébániahálózat kiépítésében is.⁸ Az egri káptalan hiteleshelyi és magánlevéltárát is a Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltára őrzi. A káptalani anyag a 18. század vonatkozásában szintén jelentősen bővül, a meginduló jegyzőkönyv-sorozat mélyebb

⁶ Az Egri Főegyházmegyei Levéltár iratállományára máig alapvető: SOÓS IMRE, *Az Egri Érsekség Levéltára* (Levéltári Leltárak 3), Budapest 1957.

⁷ Az iratanyagot gazdagon hasznosította SOÓS IMRE is az egyházmegye plébániáiról megjelent munkájában: *Az egri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése* (Az Egri Főegyházmegye Schematizmusa 2), Budapest 1985.

⁸ A püspöki uradalom későbbi, Eszterházy Károly alatti igazgatását BÁN PÉTER dolgozta fel monumentális tanulmányban: *Az egri püspöki uradalom igazgatása Eszterházy Károly idején*, Eszterházy Károly emlékkönyv, szerk. Kovács Béla, Eger 1999, 259–370.

betekintést enged a testület belső működésébe.⁹ Természetesen az Egerben elérhető egyházi források korlátozottak, épp az egyházmegye fentebb már említett, 1804. évi felosztásakor bekövetkezett levéltár elszállítások miatt. Az egykori püspökség területének átfogó vizsgálatához szükséges a Kassai Érsekség Levéltárának kutatása, és a Szatmári Püspöki Levéltárban található, valamint az onnan a Román Nemzeti Levéltár Szatmár Megyei Levéltárába átszállított iratok vizsgálata is.

Átalakult a világi hatóságok szerepe is. A 17. századdal szemben a kamarai szervek politikai jelentősége csökkent, míg a Magyar Kancelláriáé az 1690. évi hivatali reformot követően megnőtt.¹⁰ 1724-ben megkezdte működését a Helytartótanács, amelynek komoly szerepe lett a valláspolitikai kérdésekben. Ezen belül az egyik legfontosabb testület a Vallásügyi Bizottság lett, amely már a Helytartótanács létrejöttékor megalakult, és egészen 1783-ig működött. A bizottság hatásköre alapvetően a III. Károly által 1731. március 21-én kiadott *Carolina resolútió*ban szereplő ügyekre terjedt ki, azaz általában véve a nem katolikus felekezetek vallásgyakorlatának különböző problémái kerültek a testület elé, és következésképpen a katolikus egyház pozícióinak védelme volt egyik fő célkitűzésük. A katolikus egyház támogatását szolgálta a Helytartótanács létrejöttét követően egy évtizeddel később megalapított Lelkészpénztár. III. Károly – megújítva apja és nagyapja e célból tett kegyes alapítványait – a plébánosok fizetését, plébániák alapítását és templomok építését, felújítását kívánta támogatni a pénztáron keresztül.¹¹

⁹ MIHALIK BÉLA VILMOS, *Konfliktus és megújulás. Az egri székeskáptalan a 18. század első felében (1699–1744)*, Katolikus egyházi társadalom Magyarországon a 18. században (Pécsi Egyháztörténeti Műhely 11), szerk. Forgó András–Gócsy Zoltán, Pécs 2019, 133–170.

¹⁰ A Magyar Kamara és a Szepesi Kamara elvben az Udvari Kamarától függetlenül működött, ám a legfontosabb döntések mégis Bécsben születtek. NAGY ISTVÁN–F. KISS ERZSÉBET, *A Magyar Kamara és egyéb kincstári szervek* (A Magyar Országos Levéltár kiadványai I. Levéltári leltárak 9), Budapest 1995; SZÜCS JENŐ, *A szepesi kamarai levéltár (1567–1813)* (Magyar Országos Levéltár Kiadványai I. Levéltári leltárak 7), Budapest 1990. A kamarai szervek egyházpolitikai szerepére a 17. században: MIHALIK BÉLA VILMOS, *A Szepesi Kamara szerepe az 1670–1674 közötti felső-magyarországi rekatolizációban*, Fons 17 (2010) 3, 255–320. A Magyar Kancellária reformjára: FAZEKAS ISTVÁN, *A Magyar (Udvari) Kancellária és hivatalnokai (1526–1690)*, Akadémiai doktori értekezés, Budapest 2018, 198–205.

¹¹ FELHŐ IBOLYA–VÖRÖS ANTAL, *A helytartótanácsi levéltár* (A Magyar Országos Levéltár kiadványai I. Levéltári leltárak 3), Budapest 1961, különösen 118–122. 127–130. A Cassa

A 17–18. század fordulóján végrehajtott közigazgatási reformok érzelhetően növelték az állami befolyást a vallásügyi kérdésekben. Ez részben összefüggött azzal a szemléletváltással is, amelynek során a központi hatalom változó szerepet szánt a katolikus egyháznak. GÖZSY ZOLTÁN mutatott rá, hogy az uralkodó a katolikus egyháztól és a megfelelően képzett alsópapságtól várta a törökellenes visszafoglaló háború (1683–1699) és a Rákóczi-szabadságharc (1703–1711) követően a lokális integráció elősegítését. Ennek központi eleme volt a plébániahálózat fejlesztése, és a plébániai közösségek megerősítése révén a helyi társadalom konszolidációja. Ez a szerep majd az 1740-es évektől ismét újabb változáson ment keresztül, a társadalomszervezés mellett egyre fontosabbá vált az egyház normakommunikációs szerepe a helyi közösségek ellenőrzésében, hatalmi kontrolljában. Egyfelől egyre inkább megerősítették a főpásztorok államigazgatásba való bekapcsolódását gyakori főispáni kinevezésükkel, másfelől maguk a püspökök is tovább erősítették a területi egyházigazgatási szerveket, például a konzisztóriumok szerepének felértékelésével. A század végére azonban a jozefinista politika már az államegyházi struktúra újragondolását tűzte ki célul, az egyház normakommunikációs szerepének kulcsfigurájává egyértelműen a plébános vált, főként ezért következett be a papképzés állami centralizációja is.¹²

GÖZSY lényegében a kései konfesszionalizáció magyarországi hangsúlyváltozásait tekintette át tanulmányában. A felekezeti jellemzők megszilárdulásának ez az utolsó, magyarországi szakasza magába foglalja jelen tanulmány korszakát is. A német *Konfessionalisierung* elméletével, annak kritikáival és hazai recepciójával már bővebben is foglalkoztam.¹³ Itt csupán azt kívánom kiemelni, hogy utóbb az elmélet egyik atyjának számító WOLFGANG REINHARD is megerősítette azt a korábbi kritikát,

Parochorum felállítására lásd részletesebben: SALACZ GÁBOR, *A Cassa Parochorum* története, A Gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve, szerk. Angyal Dávid, Budapest 1933, 121–131. A Helytartótanács egyházügyi szerepére átfogóan: EMBER Győző, *A helytartótanács egyházügyi bizottságának létrejötte*, Regnum – Egyháztörténeti évkönyv 5 (1942–1943) 229–252.

¹² GÖZSY ZOLTÁN, *A katolikus egyház normakommunikációs és mediátori szerepe a 18. században*, Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18–20. századi Magyarországon, szerk. Bárh Dániel, Budapest 2013, 53–84.

¹³ MIHALIK, *Papok, polgárok, konvertiták*, 14–19.

hogy a folyamatnak a vesztfáliai békével (1648) történő időbeli lehatárolása nem tartható, még a Német-római Birodalomban is inkább utána adatolható igazán a katolikus konfesszionalizáció jelensége.¹⁴ A Magyar Királyság vonatkozásában FORGÓ ANDRÁS vizsgálta részletesebben a kései felekezetszerveződés folyamatát. FORGÓ a kései konfesszionalizáció időbeli kereteit alapvetően a soproni vallásügyi cikkelyek (1681) és a II. József által kiadott Türelmi Rendelet (1781) becikkelyezése (1791) közötti évszázadra terjesztette ki. A klérus vezető rétegének viselkedésmintái ebben az időszakban az egyes eseteknek megfelelően változtak; a világi főurak részéről pedig egyre gyakrabban, elsősorban gazdasági érdekből megnyilvánuló viszonylagos vallási tolerancia törte meg a felülről érkező utasítások erejét. Ezek a gazdasági-társadalmi szempontok azonban saját egyházi birtokaikon a főpapok és az egyházi hatóságok cselekvési horizontját is lehatárolták. Erőteljesen jelentkezett ennek függvényében tehát a lokális kegyúri befolyás, amely azonban az állami beavatkozásnak már kevésbé tudott ellenállni. A kiszélesedő állami befolyás korlátok közé szorította a korábbi időszakban még döntőnek bizonyuló földesúri érdekérvényesítést is. A gazdasági érdekek, az örökös tartományoktól eltérő felekezeti arányok, és az ehhez kapcsolódó politikai-rendi erő, valamint a magyar protestantizmus európai beágyazottsága azonban sikerrel tudta konszolidálni az államhatalom egyházpolitikai törekvéseit, még akkor is, ha ez ekkoriban leginkább a református és evangélikus magánvallásgyakorlat kereteinek megteremtésében jelentkezett.¹⁵

Erre az elméleti keretre támaszkodva kívánom azt megvizsgálni, előtanulmányként egy későbbi monográfiához, hogy milyen főbb csomópontok mentén lehetne feldolgozni az egri püspökség 1699–1761 közötti történetét. Az egyes tematikus kérdéseket kronológiai rendben tárgyalom, de természetesen ezek számos ponton összekapcsolódnak, érintkeznek.

¹⁴ WOLFGANG REINHARD, *Felekezet és felekezetszerveződés Európában. A tudományos diskurzus fejlődései* (Collectanea Studiorum et Textuum III/1), szerk. Tusor Péter, ford. Forgó András, Budapest 2017, 27–28.

¹⁵ FORGÓ ANDRÁS, *A kései konfesszionalizáció jellegzetességeiről*, Korall – Társadalomtörténeti Folyóirat 57 (2014) 92–93, 103–106.

I. VISSZATÉRÉS AZ ŐSI SZÉKHELYRE

A 17. század vége jelentős változást hozott a püspökség életében, miután 1687-ben az ősi püspöki székhely, Eger és az egyházmegye déli része felszabadult az oszmán hódoltság alól. Azonban ez nem jelentette automatikusan a püspök visszatérését Egerbe, hiszen a 17. század folyamán a korábbi főpásztorok már kiépítették rezidenciájukat Jászón, illetve Kassán. Fenesy György püspök már néhány hónappal később meglátogatta a felszabadult székvárost, ahol több, korábban mecsetté alakított középkori templomot, illetve mecsetekből sebtiben templommá átalakított épületet felszentelt.¹⁶ Fenesy püspök azonban nem rendezkedett be tartósan Egerben, székhelyét továbbra is Jászón tartotta.

A város ráadásul felszabadulását követően nem került vissza a püspök és a káptalan kettős földesurasága alá, hanem mint fegyverjogon nyert „új szerzemény” a Budai Kamarai Adminisztráció igazgatása alá került, igaz területi-hatásköri vita alakult ki a Szepesi Kamarával. Az utóbbi szervet vezető Fischer Mihály adminisztrátor volt az, aki 1688-ban megkezdte a város újjászervezését, és igyekezett eljárni a bécsi udvarnál a szabad királyi városi rang megadásáért. Ugyan I. Lipót formális kiváltságlevelet nem adott erről ki, de az azt megelőlegező uralkodói rendelkezés ellen már így is tiltakozott mind a püspök, mind a káptalan. Jóllehet a város a következő években igyekezett szabad királyi városi jogállását megerősíteni, kísérletük eredménytelen maradt, és az 1695-ben kötött Fenesy-féle egyezményrel elismerték a püspöki földesuraságot.¹⁷

A püspöki székhely visszaköltöztetése nemcsak a város jogállásának bizonytalansága és Fenesy György jászói rezideálása miatt késett, hanem nem álltak rendelkezésre azok a körülmények, ingatlanok sem, amelyekre alapozva a püspökség megkezdhetné volna egy egri egyházi központ kiépítését. A vár katonai igazgatás alá került, így a középkori püspöki palota és a Szent János székesegyház visszaadása és újjáépítése rövid távon kivitelezhetetlennek tűnt. Mind a püspök, mind a káptalan a városban kapott

¹⁶ MIHALIK, *Papok, polgárok, konvertiták*, 40–50.

¹⁷ NAGY LAJOS, *Eger város önkormányzata 1687–1848* (Tanulmányok Heves megye történetéből 16), Eger 2001, 7–13. A püspökkel kötött egyezménnyel egyidőben a káptalannal is megállapodtak a város előjárói.

a kamarától ingatlant, de az 1690-es években először csak Kondor János hevesi főesperes költözött át Egerbe a kanonokok közül. Sokkal nagyobb szerep jutott azoknak a szerzetesrendeknek, amelyek már a visszafoglalást követő hónapokban, években letelepedtek Egerben: jezsuiták, ferencesek, minoriták, szerviták. Az ő jelenlétüknek, első templomaik, rendházaik felépítésének köszönhetően a város egyházi társadalma és infrastruktúrája már a püspöki rezidencia visszatérését megelőzően egyre színesebbé és gazdagabbá vált, egyfajta „püspök nélküli püspöki székhely” jött létre 1699-re.¹⁸

Fenesy püspök halálát követően jelzésértékű volt, hogy az új püspök, Telekesy István Egerbe vonult be először, kassai beiktatására csak megbízottját küldte el és csupán később, 1699 késő őszen látogatott el a felső-magyarországi központba. Telekesy püspök lépése azért is szimbolikus, mivel Egerben nem volt megfelelő rezidenciája, a kamara által még Fenesynek átadott városi ház, amelyben 1687 előtt Ibrahim pasa lakott, meglehetősen rossz állapotban volt. Telekesy idejében csak ezek állagmegóvására és kisebb mértékű felújítására volt lehetőség, az épületek nagyobb léptékű átépítése és egy püspöki palota kialakítása majd csak Erdődy Gábor Antal idejében indult meg, 1715–1732 között.¹⁹ Telekesy emellett hozzászólt a Szent Mihály-plébániatemplom kisebb mértékű átalakításához, hogy azt használja püspöki székesegyházként. Az 1700–1708 között zajló javítási munkálatokra 3500 forintot fordítottak, a templomban kórust emeltek, és a pócsi Mária-kegykép másolatának méltó elhelyezésére Mária-kápolnát is építettek, a szentélybe pedig a kanonokok számára stallumokat állítottak. Ám a Rákóczi-szabadságharc végén megkezdték a középkori templom visszabontását és egy barokk székesegyház építését Giovanni Battista Carlone olasz építőmester vezetésével. Az új székesegyház munkálatai azonban már Erdődy Gábor Antal püspöksége idején fejeződtek be, akinek korszakában Carlone mester több más épület révén is hozzájárult Eger barokk arculatához.²⁰

A város kiépítése mellett az intézményrendszer is tovább bővült. Ezek közül a legfontosabb az egri püspöki szeminárium megalapítása volt. Jól lehet a 17. század közepén Kassán megkezdte működését Kisdy Benedek

¹⁸ MIHALIK, *Papok, polgárok, konvertiták*, 295–300.

¹⁹ *Heves megye műemlékei II* (Magyarország műemléki topográfiája 8), szerk. Dercsényi Dezső–Voit Pál, Budapest 1972, 490–494.

²⁰ SUGÁR, *Az egri püspökök története*, 377.

püspök alapítása révén egy papnevelde, ez nem volt képes ellátni a hatalmas területű egri egyházmegye személyi igényeit.²¹ Az egri szeminárium alapításához az anyagi alapot a bélháromkúti egykori apátság káptalan által átadott jövedelmei jelentették. Ezt az adományt I. Lipót már 1700 őszén megerősítette, de a közbejött szabadságharc miatt a püspöki alapítólevél csak 1709-ben kelt. A Nagyboldogasszonyi titulusú szeminárium azonban már a királyi adománylevelet követően 1704-től megkezdhetette működését az egri jezsuiták irányítása mellett, prefektusai azonban az egri káptalanból kerültek ki, elsőként a már fentebb említett Kondor János. A Rákóczi-szabadságharc zűrzavarai között a mozgalomhoz nem csatlakozó jezsuitákat azonban kiutasították az ország területéről, így az egri jezsuitáknak is el kellett hagyniuk a székvárost 1707-ben. Nemcsak a gimnázium, hanem a szeminárium működése is akadozott ezután, és csak 1711-től állt helyre.²² A szeminárium és az egri teológiai képzés kiépülése így ismét csak Telekesy utódjára, Erdődy püspökre maradt. A következő évtizedekben ráadásul Kassa szerepe tovább csökkent. Nemcsak megszűnt püspöki és káptalani székhelynek lenni, de a Szepesi Kamara szerepének erodálódásával kormányzati jelentősége csökkent, hadügyi jelentőségét pedig teljesen elvesztette. Egyházi intézményrendszere sem bővült tovább a 17. század végétől, végül 1760-ban Barkóczy Ferenc püspöksége idején, összefüggésben a jezsuitáknak az egyházmegyei papnevelésből történő kiszorításával, a kassai Kisdianumot az egri szemináriumba olvasztotta.²³

A Rákóczi-szabadságharc azonban nemcsak az egri papnevelés ügyét akasztotta meg, hanem a püspöki székhely kiépítésének folyamatában is több szempontból törést okozott. 1704-ben az épp csak valamelyest kialakított püspöki rezidencia és a közeli jezsuita rendház épülete is leégett Eger kuruc ostroma során.²⁴ A szabadságharcban ráadásul akarata ellenére az agg főpásztor, Telekesy István is kompromittálódott. Ugyan a közelgő kuruc csapatok elől elhagyta székhelyét és Budára kívánt menekülni, ám

²¹ MIHALIK, *Papok, polgárok, konvertiták*, 262–265.

²² BOZSIK PÁL, *Az egri papnevelés története a XVIII. században 1780-ig*, Eger 1910, 60–62. 67–69.

²³ SUGÁR, *Az egri püspökök története*, 411–412.

²⁴ *Heves megye műemlékei I* (Magyarország műemléki topográfiája 7), szerk. Dercsényi Dezső-Voit Pál, Budapest 1968, 118. II. Rákóczi Ferenc 1704. március 7-től maga vezette a város ostromát, és egy hónapon át lövette azt: SUGÁR, *Az egri püspökök története*, 382.

Gyöngyösnél feltartóztatták és Cserépvárra vitték tisztos házi őrizetbe. Rákóczinak is szüksége volt Telekesyre, és mai napig tisztázatlan körülmények között a püspök végül behódolt, a magyar püspöki karból lényegében egyedülként állt a szabadságharc oldalára. II. Rákóczi Ferenc 1705-ben a szécsényi országgyűlésen Telekesy kezébe tette le a fejedelmi esküt, valamint a püspököt és Pethes András nagyprépostot is beválasztották a Rákóczi mellé rendelt szenátusba. 1707-ben az ónodi országgyűlésen pedig Telekesy írta alá elsőként a Habsburgok trónfosztását kimondó nyilatkozatot. A szabadságharc melletti kiállás miatt Keresztély Ágost esztergomi érsek, bíboros-prímás XI. Kelemen pápa brevéje alapján 1709 végén elmozdította püspöki székéből Telekesyt, és hamarosan I. József az egyházmegye adminisztrátorának Csáky Imre váradi püspököt nevezte ki. Telekesy István csak Giulio Piazza bécsi nuncius és a Szentszék közbelépésének köszönhetette, hogy 1711-ben visszahelyezték az egri püspöki székbe.²⁵

Telekesy őszinte „átállása” – bár a források valóban arra utalnak, hogy Rákóczival kölcsönösen tisztelték egymást – azért is kérdéses, mivel pontosan tisztában volt azzal, hogy a szabadságharc mekkora hátrányt jelentett a katolikus újjászerveződés folyamatára. Már 1703-ban tájékoztatta őt Gyöngyösi István, hogy „már elkezdtek a catholica religiónak nemcsak titkon, hanem nyilván is persecuálását, amidőn sok oly helyekre, amelyek már régen catholicus plebánusok keze alatt volt, más valláson lévő praedicatorokat inducálnak, és az ecclesiákat amazoktól elvévén, ezeknek adják kezekhez”.²⁶ 1707 elején a püspök is keserűen panaszolta a nagyprépostnak a szerzetesek és a papság üldöztetését, „hogya Isten rajtunk nem könyörül, vége leszen rövid nap minden functionak a széles dioecesisben”.²⁷ 1711-ben püspöki székbe való visszahelyezése miatt Esterházy Pál nádornak írt leve-

²⁵ SUGÁR, *Az egri püspökök története*, 381–389. A Telekesy István püspök elmozdításával, majd visszahelyezésével kapcsolatos iratokat lásd: *Adatok Telekesy István egri püspök korához*, *Adatok az egri egyházmegye történelméhez* IV, szerk. Leskö József, Eger 1907, 425–436. 454–507.

²⁶ *Gyöngyösi István levelei és iratai* (Régi Magyar Könyvtár. Források 15), a magyar nyelvű szövegeket gondozta Jankovics József–Nyerges Judit, a latin nyelvű szövegeket gondozta és jegyeztelte Tusor Péter, Budapest 2017, 223–226.

²⁷ *Adatok Telekesy István egri püspök korához*, 400–402.

leben is azzal indokolta a szabadságharc idején tanúsított magatartását, hogy hatalmas, tizenhárom vármegyére kiterjedő egyházmegyéjében így tudta megóvni valamelyest a katolikus egyház intézményrendszerét és a papságot.²⁸

Az építkezés és egy kiterjedt katolikus expanzió tehát értelemszerűen csak a Rákóczi-szabadságharcot követő időszakban vehette kezdetét. A meginduló barokk építkezések mellett ennek egyik jele volt, hogy a székváros intézményei is tovább bővültek. A már 1699 előtt megtelepedett rendek mellett Erdődy Gábor Antal idejében újabb szerzetesrendek jelentek meg Egerben. Még püspökelődjének 1709-ben, a pestisjárvány idején tett ígéretét teljesítette azzal, hogy 1717-ben letelepítette a trinitáriusokat, akiknek 1735-re épült fel rendháza.²⁹ Egy évtizeddel később, 1726-ban pedig az irgalmassrendieket telepítette le Egerben, akik megkapták az egri minaret mellett álló Szent József templomot, amely addig a káptalan használatában volt. Ezzel a jezsuiták biztosította oktatási intézmények, árvaház és gyógyszerár mellett egy újabb társadalmi szolgálatot vállalt fel az egyház Egerben, hiszen az irgalmassok már 1727-től néhány ágyas kórtermet alakíthattak ki a püspöki palotában, amíg rendházuk és kórházuk el nem készült. Ez 1728-ban került átadásra, de már 1746-ban szűkösen bizonyult, így Barkóczy idején tovább bővítették az épületet.³⁰ Telekesy 1699. évi visszatérésevel tehát megkezdődött az egri püspöki székhely barokk-kori kiépítése, ezt azonban az első időszakban a Rákóczi-szabadságharc hátráltatta. E feladat oroszlánrészét ezért a püspökutód, Erdődy Gábor Antal végezte, amelyet Barkóczy Ferenc püspök gazdagított tovább újabb reprezentatív épületekkel.

2. A KÁPTALAN REFORMJA

A 17. század végén több személyi törésvonal mentén egyfajta válság vált kitapinthatóvá az egri káptalanon belül. Mindezek miatt már Fenesy György szorgalmazni kezdte 1697-ben új káptalani statútumok megalkotását, de ez valószínűleg megfeneklett ekkor, főként a jövedelmi kérdések

²⁸ SUGÁR, *Az egri püspökök története*, 383.

²⁹ *Heves megye műemlékei II*, 195–196.

³⁰ LIPP MÓNKA, *Művészek, patikusok, betegápolók: az egri miseriek a XVIII. században*, Archivum. A Heves Megyei Levéltár Közleményei 20, szerk. Szabó Jolán, Eger 2013, 19–21.

miatti nézeteltérések okán. A belső békeség helyreállítását az sem segítette elő, hogy Telekesy István Kassa helyett immár Egerbe áttéve székhelyét sürgetni kezdte a testületet, hogy legalább a kanonokok fele költözzék a török alól felszabadult székvárosba. Ez a folyamat ugyan valóban megkezdődött, de újabb vitát eredményezett, ugyanis a Kassán maradt kanonokok számafeletti, nem rezideáló kanonokoknak tekintették Egerbe költöző társaikat, akiknek jövedelmét nem akarták kiadni. Csak 1708-ban jött létre megegyezés, amikor kimondták, hogy kezdjék meg a káptalani kincstár és levéltár átköltöztetését Egerbe, és a kassaiak nem hozhatnak döntést az egriek tudta nélkül. Alighanem ennek következményeként immár Telekesy is felszólította a káptalant statútumaik megújítására 1709-ben. Az előkészítő munkák során a püspök és a káptalan között nézeteltérést okozott a dignitásoknak számító préposti címek adományozásának ügye. A káptalan sikerrel védte meg az Eger várbeli Boldogságos Szűz Máriáról nevezett préposti cím testületen belüli kinevezési jogát, ám a Szent Istvánról nevezett prépostság esetében ezt már nem sikerült bizonyítaniuk, így azt a püspök vonta magához.

Az új statútumok négy témakörben szabályozták a káptalan működését. Először a kanonokokra vonatkozó általános szabályokat fektették le, így például a rezidenciakötelezettséget, a közös imákon (kórusimákon) való részvételt, az öltözetre és életvitelre vonatkozó főbb szempontokat. A második nagyobb témakörben a testület belső működését szabályozták, a közös ügyekben való eljárás rendjét, a szavazás menetét, a közös feladatok ellátásában való részvételt és a pecséthasználatot. Ide sorolható a liturgikus rend meghatározása, a heti és ünnepi rendtartás, a kanonokok igehirdetési kötelezettsége. A harmadik kérdéskör érintette a legproblematisabb ügyeket, vagyis a jövedelmi viszonyokat részletezte, ezzel együtt tárgyalták a kanonoki végrendelkezés szabályait is. Végül a káptalani méltóságokról és hivatalokról szóló szabályozások következtek, amelyet az egyes esküszövegek zártak le. Az 1711-re összeállított statútumok a század folyamán érvényben maradtak, a káptalant 1780-ban vizitáló Eszterházy Károly püspök is ezt nevezte meg szabályzatként.

A 17. század második felében 14–17 fő között mozgott az egri káptalan létszáma, ez lényegében megmaradt a 18. század első felében is: 1702-ben 14, 1735-ben 18 kanonok volt. A testület létszámát majd csak 1754-ben

szabályozta tizenkét főben Barkóczy Ferenc püspök. A 17. század végén a káptalant még négy dignitás (nagyprépost, olvasókanonok, éneklőkanonok, őrkanonok), a Boldogságos Szűz Máriáról nevezett prépost (a kispurépost), az egervári Szent Péterről nevezett prépost, hét főesperes (székesegyházi, pankotai, tarcafői, hevesi, patai, ungi, szabolcsi), és változó számú mesterkanonok alkotta. Ez az összetétel a 18. század első felében további főesperesi címekkel bővült. Az 1711. évi, Telekessy-féle káptalani szabályzat 29. pontja tíz főesperességet sorolt a káptalanhoz, azonban hangsúlyozta, hogy „e tíz főesperesség közül hármat préposti cím és kiváltság díszít. Ezek kispurépostok...”. Egy 1756-ban készült feljegyzés (*Elenchus Beneficiorum et Dignitatum*) tizenhárom főesperességet sorolt fel: székesegyházi, patai, hevesi, abaújházi, zempléni, szabolcsi, ungvári, szatmári, máramarosi, ugocsai, beregi, pankotai, tarcafői.³¹

A káptalan és a megyéspüspök között még egy jelentősebb konfliktus ismert a vizsgált korszakban. Amikor az 1730-as évek közepén Erdődy Gábor Antal megkísérelte felosztani a hatalmas kiterjedésű egri egyházmegyét egy nagybányai püspökség kialakításával, bár az uralkodó támogatta a tervet, a káptalan – részben a jövedelem jelentős csökkenése miatt – szembehelyezkedett a főpásztorral. A testület sikerrel akadályozta meg az egyházmegye felosztását, 1736-ban Erdődy kénytelen volt lemondani terveiről.³²

A püspök és káptalan közötti nézeteltérés azért is szembetűnő, mert az egri főpásztoroknak feltehetőleg döntő befolyásuk volt a testület személyi összetételére, az új kanonokok bekerülésére. A püspökhöz fűződő kapcsolat mellett jellemzően a hosszabb, akár több évtizedes egyházmegyei szolgálat jelentette a fő szempontot a kanonokok kiválasztásakor. A 18. század első felében is kiemelt szerepe volt Egernek és Kassának, az itt szolgáló plébánosok döntő többsége hamarosan a káptalan tagjává vált, ugyanúgy megfigyelhető egy-egy súlyponti mezővárosi plébánia jelentősége az egyházi karrier és a kanonoki cím elérése során. Az egri káptalan ráadásul az egyházi társadalmon belüli mobilitás szempontjából mindkét irányba meglehetősen nyitott volt. Tehát az alsópapság soraiból, a plébánosok közül nagy számban kerültek be a testületbe, de az egri kanonoki cím egyben

³¹ MIHALIK, *Konfliktus és megújulás*, 136–142.

³² SUGÁR, *Az egri püspökök története*, 400–401.

olyan presztízst is jelentett, amely számos esetben komoly ugródeszkát jelentett a magasabb, főpapi címekhez. Az 1699–1744 közötti kanonokok közül hatan léptek magasabb egyházi pozícióba: egy későbbi hercegprímás, egy bíboros-érsek, három megyéspüspök és egy szepesi prépost került ki a testületből.³³

3. AZ 1734. ÉVI ZSINAT

Az 1734. évi zsinat fontos mérföldkő volt az egyházmegye 18. századi fejlődésében. Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy bár az egri püspökség történetével foglalkozó historiográfia alapvetően zsinatként emlékezik meg erről az eseményről, valójában inkább egy, a nemzeti zsinatot megelőző, előkészítő egyházmegyes papi gyűlésről beszélhetünk. Bár a fennmaradt jegyzőkönyv külzetén is zsinatként (*synodus*) emlékeznek meg róla, a jegyzőkönyvben és Erdődy Gábor Antal ehhez csatolt levelében ezzel a meghatározással nem találkozunk. A két egykorú dokumentumban az egyházmegyei papság gyűlésének említik (*congregatio cleri dioecesei*, *congregatio venerabilium fratrum dioecesis*). A hasonló jellegű esztergomi főegyházmegyei gyűlést a magyarországi egyházi zsinatokat a 18. században feldolgozó Péterffy Károly is *congregatio ante synodum* meghatározással jellemezte. Eszterházy Imre esztergomi érsek ugyanis az 1730-as évek elején végzett egyházlátogatásait követően főegyházmegyei és nemzeti zsinatot is össze kívánt hívni, ezt azonban feltehetően a lengyel örökösödési, majd az újabb török háború akadályozta meg. Alighanem a nemzeti zsinatra vonatkozó felhívás lehetett a tárgya annak a ma már ismeretlen levélnek is, amelyet Eszterházy Imre érsektől az egri gyűlés első ülésnapján felolvastak. Az egri gyűlés jegyzőkönyvében ráadásul két pontban is arra utaltak, hogy az adott ügyeket a nemzeti zsinat elé kell terjeszteni.

A gyűlés két külön ülészak során tanácskozott. Az első ülés 1734. május 6-án nyílt meg Egerben, ám az áradások miatt csupán huszonhárman gyűltek össze. A másik, július elejére összehívott ülészakra már negyvenketten érkeztek. A káptalan tagjai, a főesperesek, az esperesek mellett számos plébános is megjelent. Ráadásul az első ülésen elrendelték,

³³ MIHALIK, *Konfliktus és megújulás*, 159–160.

hogy az esperesek látogassák végig a kerületükbe tartozó plébániákat, és az egyházlátogatásról június 24-ig tegyenek jelentést. Bár sajnos a vizitációkról nem maradtak fent a jegyzőkönyvek, a júliusi ülésszakon számos esetben hivatkoztak annak tapasztalataira.³⁴

Az egyik probléma a hatalmas területű egyházmegye adminisztrációja volt, amely a korabeli úthálózat fejletlensége és a természetföldrajzi akadályok miatt számos nehézségbe ütközött. A zsinati jegyzőkönyv 5. pontjában hasonló indokból határoztak a zempléni esperesi kerületek átszervezéséről. Ugyanis az esperesek több esetben nagyon messze estek egyes plébániáktól, így nagy problémát okozott az alájuk tartozó plébánosok felügyelete. Ezért a zsinat három esperesi kerület kialakításáról döntött. Az egyik kerület az újhelyi lett, amelybe a sókúti járás és a Bodroghöz plébániáit sorolták. A homonnai kerületbe kerültek a Sókúttól feljebb eső és a Homonna környéki egyházak. A harmadik kerület pedig a hegyaljai plébániákat fogta össze. A döntés jól mutatja a decentralizáció szándékát, amely által jobban elérhetővé váltak a plébániák, és ellenőrizhetőbb lett a területen folyó lelkipásztori működés is. Fontos rámutatni, hogy ez összefüggött Erdődy püspöknek azzal a már fentebb említett szándékával is, hogy az egyházmegyét felossza, és a kihalászott részekből Nagybánya székhellyel egy új püspökséget hozzanak létre. Láthattuk, hogy ez a terve végül a káptalan ellenállásán bukott meg. Ennek során az egyik fő ellenérv az volt, hogy ne az egyházmegye felosztásával segítsék a hatékonyabb lelkipásztori munkát, hanem újabb plébániák létrehozásával. A zsinat 28. pontja épp ezt a szándékot fejezte ki, mivel kimondták az új templomok építésének, régiek felújításának, plébániák alapításának és plébánosok beiktatásának szükségességét. Mindez jól mutatja, hogy az oszmánok másfél évszázados jelenléte és a reformáció előretörése következtében összeomlott plébániahálózat és egyházmegyei struktúra újjáépítése még javában folyt az 1730-as években is.³⁵

³⁴ MIHALIK BÉLA VILMOS, *Mérföldkövek az egri egyházmegye megújulásában. Az 1635. évi járszói és az 1734. évi egri zsinatok*, Katolikus zsinatok és nagygyűlések Magyarországon a 16–20. században (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis 10), szerk. Balogh Margit–Varza Szabolcs–Vértesi Lázár, Budapest–Pécs 2014, 151–153.

³⁵ MIHALIK BÉLA VILMOS, *Erdődy Gábor Antal egri püspök egyházszervező tevékenysége az 1734. évi egri zsinat tükrében*, Az Egeri Főegyházmegye Schematizmusa, szerk. Löffler Erzsébet, Eger 2014, 30–31.

Szintén a plébániák ellenőrzésével és adminisztrációjával kapcsolódott össze a plébániák átadásának szabályozása, bár ez természetesen a plébániai vagyon és jogok megőrzésével is összefüggésben állt. Az 1734. évi egri zsinat lényegében a száz évvel korábbi, jászói zsinat rendelkezését erősítette meg és részletezte. A 3. pont alapján a plébániaház ingóságairól, a természetbeni jószágról, a pénztárról és a könyvtárról az esperes, vagy az általa kijelölt személy és a szomszédos plébános volt köteles leltárt készíteni négy példányban: egyet a plébánia, egyet az esperes, egyet a főesperes és egyet a püspöki helynök részére. Ezek alapján kellett a későbbi plébánosváltás idején az ismételt leltározást elvégezni, a plébániai vagyont ellenőrizni.³⁶

Nagyobb jelentőségűek voltak azok a pontok és döntések, amelyek a plébános és közösség viszonyát igyekeztek javítani, szabályozni. A zsinat 24. pontja foglalkozott a papképzés kérdésével. Ebben kifejtették, hogy az egyházmegye papságának többsége a kassai és az egri szemináriumok, valamint a Fenesy György püspök által a nagyszombati *Collegium Rubrorum*hoz csatolt Lippay György-féle alapítvány hallgatóiból rekrutálódott. Azonban a zsinat kifejezte azt az óhaját is, hogy az egyházmegye kihasználhassa a Széchényi György esztergomi érsek által felállított, és utóda, Keresztély Ágost hercegprímás által megerősített, egy budai papnevelde céljából létrehozott alapítványt is. A budai intézményt ugyanis Széchényi érsek épp a töröktől visszafoglalt területek papságának képzésére kívánta létrehozni, és ennek érvénye az egri egyházmegyére is kiterjedt.³⁷ Ez a

³⁶ MIHALIK, *Mérföldkövek*, 155.

³⁷ Lippay György egri püspök, későbbi esztergomi érsek 1641-ben hozott létre egy alapítványt, amelynek köszönhetően a bécsi Pazmaneumhoz csatlakozva egy 12 egri kispap számára szolgáló tagintézmény jött létre, lásd: FAZEKAS ISTVÁN, *A Pázmáneum története az alapítástól a jozefinizmus koráig (1623–1784)*, A bécsi Pázmáneum (METEM Könyvek 37), szerk. Zombori István, Budapest 2002, 28. A Lippay-féle alapítványt 1687-ben Fenesy György püspök újíttotta fel, azonban Bécsből áthelyezte Nagyszombatba, és csupán négy növendék taníttatását tudta finanszírozni: MIHALIK, *Papok, polgárok, konvertiták*, 265. A Széchényi György érsek által alapított budai szeminárium eredeti terve szerint a növendékeknek esküvel kellett magukat kötelezni, hogy a felszentelésüket követően 3 évig a török hódoltság területén, vagy ott, ahol nagyobb szükség van papokra fognak működni az esztergomi érsek vagy az érseki helynök rendelkezése alapján: MIHÁLYFI ÁKOS, *A papnevelés története és elmélete I*, Budapest 1896, 217.

rendelkezés is jól illeszkedett Erdődy püspök egyházszervező tevékenységébe, hiszen az egri, Telekesy püspök által létrehozott szeminárium oktatási rendszere is az ő idejében teljessé lett.

A zsinat utolsó, 40. pontja fogalmazott meg bizonyos magaviseletbeli, fegyelmezési elvárásokat az alsópapsággal szemben. Eszerint a plébános közösségével kegyesen és nyájasan (*mansuete, urbane*) viselkedjen, nehogy hirtelen haraggal, türelmetlenséggel, gúnnnyal elidegenítse őket. A zsinat első, májusi ülészakán a plébános és közösség viszonyában a katekizálás kérdése került szóba. Ugyanis a korábbi konzisztoriális rendelkezések közül, nevezetesen pedig a katekizmusoktatásra vonatkozó körlevelet számos plébános nem tartotta be. Ezért ismét elrendelték, hogy a szülők a kereszttvetésre, a főmádságokra, és a Tízparancsolatra már zsege kortól tanítsák gyermekeiket. Szinte szó szerint ismételték meg a jászói zsinat által is jóváhagyott 1629. évi nagyszombati rendelkezést, miszerint azoknak a szülőknek, akik nem engedik gyermeküket katekézisre és nem viszik őket templomba, az isteni büntetést hirdessék a szentbeszédben. A májusi ülészakot követően kiadott 1734. május 19-i körlevelében Erdődy Gábor Antal püspök ismét hangsúlyozta a katekézis tartásának jelentőségét.

A hitoktatás terén a plébánosok segítségét az iskolamesterek jelentették, akik emellett elemi szintű ismereteket is oktattak a gyermekeknek. Azonban ebben a korszakban az iskolamesterek más plébániai feladatot is elláttak, több helyen ők voltak a kántorok, orgonisták, sekrestyések és emellett még a falu jegyzői is. E feladatok értelemszerűen erodáltak a tanításra fordítható energiájukat, amely megmutatkozott az oktatás megvalósulásában. Az 1734. évi zsinat három pontja is foglalkozott az iskolamesterekkel. Az első ülészakon elrendelt esperesi vizitáció ugyanis azt tapasztalta, hogy számos helyen hiányoztak az iskolamesterek, akik az ifjúságot taníthatnák és más plébániai szolgáltatásokat is elláthatnának. A zsinat sürgette ennek a helyzetnek a megoldását, ám a jelenlévő plébánosok panaszából kiderült, hogy a rossz lakhatási körülmények és a fizetés elmaradása miatt nincs sok helyen iskolamester. Ezzel kapcsolatban a közösséget okolták, amely sok helyen megtagadta nemcsak az iskolaépület, de még a plébániaépület kijavítását is. A zsinat ugyanakkor azt is kimondta, hogy az iskolamesterek a plébánosnak tartoznak engedelmességgel, mint felettesnek, és megismételték az 1635. évi jászói zsinat rendelkezését is,

hogy a tanítók kötelesek a plébános kezébe letenni a trienti hitvallást. A hívek szokásaival kapcsolatban a zsinat egy helyen hozott egy általánosabb érvényű döntést. A 37. pontban ugyanis a plébánosokat arra utasították, hogy lépjenek fel két népszokás, a pünkösdi királyválasztás és a húsvéti határjárás szokása ellen, amely a zsinat véleménye szerint profanizálta a két szent ünnepet. Ugyanakkor a fentebb említett, a plébánia- és iskolaépületek állapotával kapcsolatos plébánosi panaszok mutatják, hogy a plébános és közössége között előfordult akár komolyabb nézeteltérés is, főként gazdasági, pénzügyi kérdésekben.³⁸

Emiatt az 1734. évi zsinat több pontban foglalkozott a plébániák vagyoni helyzetével és a plébánosok jövedelmével. A plébániai pénztár és költségvetés védelmével a zsinati jegyzőkönyv 4. pontja foglalkozott. A pénzesládát kettős zárral kellett ellátni, az egyik kulcsot a plébános, a másikat pedig az egyházi őrizte, így akadályozták meg az esetleges sikkasztást. A plébánosokat kötelezték, hogy a már korábban megküldött könyvelési formát követve minden évben készítsék el a számadást a közösség által kijelölt személy és az illetékes földesúr által megbízott emberek előtt. Ezt a lezárt éves számadást mindig a következő év február 2-ig, Szűz Mária tisztulásának ünnepéig kellett egy példányban a főesperesnek megküldeni, míg egy másik példányt a plébánia irattárában kellett elhelyezni.

A II. pont 1. §-ban a plébánosok több helyről panaszolták, hogy mivel a plébániák lakhatatlanná váltak, mások házában kénytelenek meghúzni magukat, sőt több helyen a templomok is rossz állapotba kerültek, mivel a földesúr és a faluközösség nem volt hajlandó rá áldozni. A jelzett pontban megjelölt egyes helységek földrajzi helyzetéből azonban sejthető, hogy itt főleg protestáns lakosság élt, amelyet csak nehezen lehetett volna rászorítani a katolikus templom és plébánia fenntartására. Ez sok helyen vezetett felekezeti jellegű konfliktushoz, amellyel alább még röviden foglalkozni fogok. Hasonló oka lehetett a 20. pontban jelzett dézsmajövedelmek körüli problémáknak, ugyanis több helyen a plébánosok egyáltalán nem jutottak hozzá a dézsmajövedelmekhez, vagy csak jelentős hiánnyal. A 21. pont alapján ugyancsak a helyi közösségek ellenállása miatt jelentős kárt szenvedett a plébániákhoz tartozó szőlők művelése is. A II. pont 4. §-ban feljegyzett panasz szerint a plébánosok kényszerűségből a plébánia költ-

³⁸ MIHALIK, *Erdődy Gábor Antal egri püspök egyházszervező tevékenysége*, 32–33.

ségén fogadtak fel béreseket a szőlő és a plébániai földek megművelésére, ám ez jelentősen csökkentette a plébánia jövedelmeit. A zsinat azonban hangsúlyozta, hogy a hívek kötelezhetőek ezeknek a munkáknak az ellátására, és erre a Helytartótanáctól is volt rendelet, amelynek érvényesítését sürgették.

A plébánosok jövedelmét csökkentette az is, hogy a régi földesurak, alapítványok által biztosított fizetésüket az új birtokosok megtagadták. A zsinati jegyzőkönyv 32. pontjában feljegyzett panaszaik szerint az ungvári plébános a Szepesi Kamarától, az enyickei plébános pedig a község zálogbirtokosától nem kapta meg a nekik járó 100-100 forintos fizetésüket. Ezek jelentős kiesést hozhattak a plébániai jövedelmekben, amelyet épp ekkoriban szabályoztak a legfelsőbb szinten is. III. Károly 1733-ban *Cassa Parochorum* néven egy vállalatot hozott létre, amelynek az volt a célja, hogy a szerényebb jövedelmű plébánosok fizetését legalább évi 150 forintra emelje.³⁹

Részben a rossz anyagi körülmények miatt a zsinat a 33. pontban szabályozta a plébániai jövedelmek felhasználását. Amint ebben kifejezték, még a romlásra jutott egyházaknál is szokásban volt, hogy a plébániai pénztár terhére restaurálták a templomot, abból fizették a plébániai szolgálatot ellátókat (kántortanító, orgonista, stb.), és a templomi búcsú alkalmából szintén ennek költségére állták a vendéglátást. Ezért a zsinat elrendelte, hogy ahol megfelelő alapítvány, pénzügyi háttér van, ott ezeket továbbra is engedjék, ám ahol a plébánia rossz anyagi helyzetben volt, ott annak stabilizálásáig minden további, rendkívüli kiadástól el kellett tekinteni.

Az anyagi helyzet romlása azonban nemcsak a helyi közösség hozzáállásától függött, hanem joghatósági kérdésekkel is összefüggött. A zsinat a 13. pontban a kegyúri joggyakorlat terén jelentkező túlkapásokkal foglalkozott. Mint hangsúlyozták, sok helyen a földesurak jogaikat túllépve megakadályozzák a plébánosokat az egyházi hatóságok rendelkezéseinek végrehajtásában, illetve nem ritkán a kegyurak olyanokat mutatnak be a püspöknek, akiket se méltónak, se alkalmasnak (*digni et apti*) nem bi-

³⁹ A Lelkészpénztár létrehozására és III. Károly ezzel kapcsolatos terveire legújabbban: *Conscriptio ecclesiarum et parochiarum comitatus Baranyiensis et comitatus Tolnensis anno 1733* (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis 9), közreadja Gőzsy Zoltán, Pécs 2012, 13–19.

zonyulnak. Külön megemlítették a kassai városi tanácsot, amely jogaival visszaélve nem engedte a város plébánosát a plébánia javaival rendelkezni, és azzal kapcsolatban semmiről nem tájékoztatták őt.

Több panasz fogalmazódott meg a plébánosok részéről a szerzetesaparság ellenében a plébániai joghatóság megsértése miatt. Ezeket a panaszokat a 7. pontban foglalták össze leginkább. A világi papok sérelmezték, hogy a szerzetesek sokszor az egyházi hatóságok (megyéspüspök, püspöki helynök) engedélye nélkül, a miserenden kívüli szentmisét tartanak magánházaknál. Egyes nemesi udvarházaknál káplánként szolgáló szerzetesek további plébánosi funkciókat is elláttak. Bár a panasz nem részletezi, itt valószínűleg a szentségek kiszolgáltatását sérelmezték a plébánosok. Szintén felróták a plébánosok, hogy a szerzetesrendek által alapított vallásos társulatok községi filiái részére a plébánia bevételeit károsítva szedtek adományokat, amelyeket ráadásul ellenőrizetlenül fordítottak ismeretlen célokra. A zsinat ezért elrendelte, hogy ha a plébánosok jogtalanságot tapasztalnak, az engedély nélkül működő szerzetest jogukban áll Egerbe vitetni, hogy ott az ügyben a felettes egyházi hatóság eljárjon. Ezenkívül a zsinat felhatalmazta Foglár György püspöki vikáriust, hogy a szerzetesrendi előjárókat levélben keresse meg, és szólítsa fel őket a jogtalanságok beszüntetésére.

A zsinat 25. pontjában felszólaltak a plébánián szolgáló szerzetesek ellen is. A panasz szerint ezek a szerzetesrendi plébánosok nem ismerték el a felettes esperesek joghatóságát, ami számos sérelemhez vezetett. Ezért a zsinat szorgalmazta, hogy ezekre a plébániákra is a világi papság soraiból küldjenek ki plébánosokat. A 26. határozatban külön kiemelték a jászói premontrei konvent túlkapásait, amely három, a prépostsághoz tartozó községbe (Felsőmecenzéf, Jászómindszent, Debrőd) a megyéspüspök vagy helynöke engedélye nélkül iktatott be plébánosokat. A zsinati határozat értelmében ezt az ügyet az Esterházy Imre érsek által tervezett zsinat elé akarták volna vinni.

A zsinat számos panaszt fogalmazott meg a protestáns és görög katolikus felekezetekkel szemben. A zsinaton megjelenő konfliktusok jellemzően a plébániai joghatóság sérelmei miatt merültek fel. Így a 12. pont 7–8. §-a kifogásolta, hogy a protestáns lelkészek sok helyen a plébániai földeket és a dézsmát is jogosulatlanul használják, míg a protestáns és a görög katolikus hívek ott sem fizették meg a stóladíjat a katolikus plébánosnak, ahol nem

volt saját lelkészük, papjuk. Ezt azért is sérelmezték, mert az 1691. évi, I. Lipót által kiadott *Explanatio Leopoldina* értelmében a lelkész nélküli települések hívei felkereshették ugyan a közeli protestáns papjukat, de ebben az esetben is meg kellett fizetniük a stóladíjat a lakóhelyük szerint illetékes katolikus plébánosnak.⁴⁰ Ezt a rendelkezést az 1731. évi III. Károly által kiadott *Carolina Resolutio* is megerősítette, amely lényegében II. József Türelmi Rendeletéig szabályozta a protestáns vallásgyakorlat kereteit.

A zsinat 17. és 22. pontjában a protestáns földesurak ellen emeltek panaszt, mivel azok a katolikus szolgáloikat megakadályozták a szentmise hallgatásában, az ünnepnapokon mezei munkára kényszerítették őket, a bőjtidőben húsevést erőltettek rájuk, és többen a nemesi udvarházakban tartott protestáns istentiszteletek hallgatására kötelezték katolikus jobbágyságukat is. Ez szintén a *Carolina Resolutio* elleni vétségként volt értelmezhető, mert az kimondta, hogy a jobbágyság csak királyi engedéllyel változtathatja meg katolikus vallását.

A *Carolina Resolutio* alapján a protestáns lelkészek a katolikus főesperes alá voltak rendelve a szentségek kiszolgáltatását tekintve, ráadásul arra kényszerültek volna, hogy például a keresztelezésnél a katolikus formulát használják. Ebben a tekintetben különösen sérelmesnek találta a zsinat, hogy a protestáns lelkészek és görög katolikus papok is temetnek, esketnek katolikusokat, a római katolikus rítus és kánoni szabályok teljes mellőzésével. Így nem egy esetben – hangsúlyozta a zsinat 14. pontja – bigámia és külön felmentvényhez kötött közeli vérrokonok házasságának veszélye is fennállt.

Szintén a 14. pont utalt a pesti vallásügyi bizottság működésére és határozataira, amelyet a protestánsok nem vettek figyelembe, és felsőbb engedély nélkül bővítették vagy építették újjá templomaikat, iktattak be lelkészeket. Ráadásul a Helytartótanács 1729-ben, a pesti vallásügyi bizottság működésére és az annak nyomán kiadott uralkodói rendeletre hivatkozva ismételten tiltott mindenféle újítást a korábbi, a vallásügyi bizottság által feltárt állapotokhoz képest. Éppen ezekre a rendeletekre hivatkozva tudott Erdődy Gábor Antal is fellépni számos helyen a protestánsok ellen, amely gyakran vezetett a templomok elvételéhez és új

⁴⁰ MIHALIK, *Papok, polgárok, konvertiták*, 206–207.

plébánia megalapításához.⁴¹ A püspök viszonyulása a protestánsokhoz közismert volt, az 1721-ben támogatásával kiadott *Opusculum theologicum* című munkában radikális fellépést sürgettek ellenük. A mű olyan felháborodást és nemzetközi tiltakozást váltott ki, hogy III. Károly utasítására vissza kellett vonni.⁴²

Nem volt kevésbé konfliktusos a görög katolikusokkal való viszony, ami a területi és egyházi joghatóság tekintetében is számos problémát okozott. Már 1689-ben De Camillis József munkácsi püspök kinevező oklevelébe bekerült az a kitétel, hogy az egri püspöknek alávetett helyzetben van, ez azonban a háborús és zavaros időszak, valamint Kollonich Lipót bíboros, esztergomi érsek befolyása miatt ekkor még nem jelentett problémát.⁴³ A Rákóczi-szabadságharc után viszont már ellentétet okozott a bécsi udvar és a Szentszék eltérő felfogása a munkácsi püspökséget illetően, amelyben az hozott megoldást végül, hogy Erdődy görög rítusú helynökévé nevezte ki Bizánczi György hajdúdorogi esperest, akit XI. Kelemen pápa a rutén nép főpásztorává tett.⁴⁴ Erdődy és utódai a saját helynöküknek tekintették a munkácsi püspököket, akik a görög rítusú hívek kormányzásában vannak segítségükre. Bár ez a görög rítusúakkal létrejött unió szellemiségével ellentétes volt, időlegesen a helyzet rendezése miatt valamelyest előnyösnek is tűnt, de utóbb egyre több hátránya ütközött ki. A következő évtizedekben ugyanis egyre inkább szűkült a rítus-vikáriusok, vagyis a munkácsi püspökök jogköre, ami egyre súlyosabb konfliktust okozott az egri főpásztorokkal.⁴⁵

⁴¹ MIHALIK BÉLA VILMOS, *Felekezeti konfliktusok a poroszlói Tisza-tájon az 1730–1740-es években*, Agria - Az egri Dobó István Vármúzeum Evkönyve XLVI, szerk. Veres Gábor, Eger 2010, 123–155; MÉSZÁROS ÁDÁM, *Dél-bevesi református egyházközösségek a 18. században*, Archivum. A Heves Megyei Levéltár közleményei 21, szerk. Szabó Jolán–Varga Zsolt, Eger 2018, 83–120.

⁴² BENEI BERNADETT, *Auctor eius ignotus est. Egy 18. század eleji jezsuita vitáirak keletkezési körülményeiről*, A reformáció és a katolikus megújulás latin nyelvű irodalma (Convivia neolatina hungarica 3), szerk. Békés Enikő et al., Budapest 2019, 245–253.

⁴³ VÉGHSEŐ TAMÁS, *Vladikák, kalugyerek, batykók. Görögkatolikus egyházi társadalom a 17–18. században*, Katolikus egyházi társadalom Magyarországon a 18. században, 48.

⁴⁴ SUGÁR, *Az egri püspökök története*, 397.

⁴⁵ VÉGHSEŐ TAMÁS, *Vladikák, kalugyerek, batykók*, 48–49.

A zsinati jegyzőkönyvben a 23. ponthoz került felvételle a legtöbb, görög katolikusokkal kapcsolatos panasz, ám ezek között a joghatósági, szentségi, gazdasági jellegű kérdések teljesen vegyesen szerepelnek. A dokumentum a görög katolikus papságot tanulatlanak, durva és a papi rendhez nem illő viselkedésűnek írta le. Felróták nekik, hogy beavatkoznak a római katolikus plébánosok joghatóságába, így a jövedelmüket és a stóladíjakat csökkentik. A görög katolikus papok egymás után ragadták el a római katolikus plébánosokhoz rendelt filiákat is. Általában véve is kételkedtek sokuk elkötelezettségében az unió ügye iránt. Bár a zsinaton megjelenő plébánosok számos panasszal éltek a görög katolikusok ellen, a zsinat fellépett az ő védelmükben is, ha a protestánsokkal kerültek szembe. Így számos eset merült fel, amikor a protestáns földesurak nem engedték a görög katolikus papokat, hogy híveik számára a szentségeket kiszolgáltassák.

A görög rítusú papsággal kapcsolatban megfogalmazott panaszokra azonban 1734-ben még nem született válasz. Ez részben összefügghetett azzal a már fentebb említett vitatott viszonyal, ami az egri püspök és a munkácsi püspök mint rítus-vikárius között állt fent. A másik ok az volt, amelyre a panaszok közvetlenül is utaltak, nevezetesen a plébániai joghatóság kérdésének zavarai. A társadalom migráció által átalakuló etnikai-felekezeti összetétele ugyanis magával hozta ezeknek a viszonyoknak a gyökeres megváltozását. A 18. század közepén a munkácsi püspök alá tartozó helységek mintegy 60%-a volt felekezetiileg vegyes. A római katolikus lakosság kiszorulásával Zemplén és Sáros vármegyében a görög katolikus templomok mintegy 10%-a volt eredetileg római katolikus egyház, a Szepességben ez elérte a 30%-ot is. Tehát egy nagyon is jól érezhető probléma alakult ki, amelyre az egri zsinat legalább a panaszok meghallgatása szintjén próbált reflektálni.⁴⁶

A zsinat határozatai, az ott felmerült kérdések alapos képet rajzolnak a Rákóczi-szabadságharcot követően meginduló nagyszabású egyházszervezési munkálatról, és tág spektrumban mutatnak rá azokra a problémákra, amelyekkel Telekesy Istvánnak, majd Erdődy Gábor Antalnak is meg

⁴⁶ Barkóczy Ferenc *egri püspök kiadatlan instrukciója az Egri Egyházmegye területén élő görögkatolikusok számára, 1749* (Collectanea Athanasiana II. Fontes 2), közreadja: Véghseő Tamás, Nyíregyháza 2012, 14–17.

kellett küzdenie. Ezek közül azonban több elem Barkóczy Ferenc és később Eszterházy Károly püspökök időszakában is visszaköszönt, megoldásuk majd a 18. század második felére maradt.

4. AZ 1746. ÉVI EGYHÁZLÁTOGATÁS

Az 1746. évi *canonica visitatio* az egyik legelső olyan fennmaradt dokumentum, amely átfogó képet ad az egyházmegyeről. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy nem voltak korábban hasonló, regionális vagy egyházmegyei szintű felmérések a püspökség helyzetéről. 1691-ben például bizonyosan végiglátogatta Sáros vármegye plébániáit az akkori főesperes, ennek jegyzőkönyve fenn is maradt. Feltételezhető, hogy más felső-magyarországi főesperességekben is elvégezhatték ekkor a látogatást.⁴⁷ 1699-ből fennmaradt egy plébánia és plébánosi jegyzék az összes, az egri püspök joghatósága alá tartozó vármegyéből.⁴⁸ A következő évben pedig Kollonich Lipót érsek kérdésére küldött válaszához csatolt Telekesy István egy részletes jegyzéket az egyházmegyében található templomokról. Ez tartalmazta a protestáns és a görög rítusú közsékeket is.⁴⁹ Az is bizonyosnak látszik, hogy 1712–1713-ban is lehetett egy egyházlátogatás, amelyet már a török alól felszabadult részekben is elvégeztek. Csomortányi Imre hevesi esperesnek maradt 1712-ből a Tisza-menti falvakról egy feljegyzése, illetve 1713-ban Zorger Gergely egri kanonok, székesegyházi (borsodi) főesperes mint vizitátor erősítette meg a sajóvárkonyi plébánosi konvenciót.⁵⁰ Ahogy fentebb már említettem, az 1734. évi zsinat kapcsán is végeztek esperesi vizitációt, ám annak jegyzőkönyvei sem maradtak fent az egész egyházmegyére. Meg kell említeni, hogy ugyanebben az időszakban, a III. Károly által létrehozott Lelkészpénztár felállítása kapcsán is felmérték egyházmegyéinként a plébániák jövedelmi viszonyait,

⁴⁷ MARIANA KOSMAČOVÁ, *Kanonické vizitácie ako prameň pre výskum šarišských obcí*, Annales Historici Presovienses 12 (2012) 2, 29–53.

⁴⁸ *Adatok az egri egyházmegye történelméhez IV*, szerk. Leskó József, Eger 1907, 257–265.

⁴⁹ *Adatok Telekesy István egri püspök korához*, 278–306.

⁵⁰ *Adatok Telekesy István egri püspök korához*, 511–514; KOVÁCS-VERES TAMÁS GERGELY, *A sajóvárkonyi plébánia anyakönyvi forrásai (1695. augusztus 18.–1737. május 4.)*, Egyháztörténeti Szemle 15 (2004) 2, 84–85.

valamint a templomok állapotát. Ez az összeírás az egri püspökségről is fennmaradt, rendkívül fontos és gazdag forrásanyag, átfogóan mutatja be az egyházmegye helyzetét, ám főleg vagyoni, jövedelmi szempontból, ellenben a papság és hívek viszonyára, a templomok részletes bemutatására, a helyi egyházi életre nem ad információt.⁵¹

Az 1746. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv már az egész egyházmegyeről, több szempontú, részletes áttekintést nyújtott. A kutatás eddig ezt teljes egészében azonban sem feltárni, sem hasznosítani nem tudta, annál – a tanulmány elején már részletezett – oknál fogva, hogy a később kihasított kassai és szatmári püspökség archívumai számára az azokra vonatkozó köteteket Egerből átadták. Az Egri Főegyházmegyei Levéltárban ezért ma csak három kötetet őriznek, amely az egykori Heves és Külső-Szolnok, Borsod vármegyék, valamint a Jászság és a Nagykunság településeit tartalmazzák. Azonban ezeknek a köteteknek a feldolgozása révén is meg tudunk fogalmazni néhány észrevételt, mindenekelőtt az egykori egyházmegye déli, tehát az oszmán hódoltság alól alig fél évszázaddal korábban felszabadított területeire. A három főesperesség (patai, hevesi és borsodi) adatait egy korábbi tanulmányban már részletesen elemeztem, ennek eredményeit az alábbiakban foglalom össze.⁵²

A legfontosabb kérdés e tekintetben a plébániahálózat kiterjedtsége volt. A borsodi főesperesség 168 településéből 26, a hevesi főesperesség 78 településéből 27, míg a patai főesperesség 71 településéből 35 volt plébánia. Borsodban 49 község volt filia, a patai főesperesség területén 34, míg a hevesi térségben 31. Ez összességében azt is jelenti, hogy míg a patai főesperességben egyetlen község nem került még egyházigazgatási besorolásra, addig a hevesi főesperességben 18 falu esett kívül a katolikus egyházszervezeten, Borsodban viszont 93 község nem kapcsolódott a plébániahálózathoz. Ráadásul a plébániák és templomok sok helyen még csak ideiglenes, rosszabb anyagból épültek. Négy településen csupán kis imaház fogadta a

⁵¹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL), C38, Acta Cassae Parochorum, Dioecesis Agriensis, nr. 1. Az összeírás művészettörténeti vonatkozásait kiadták: *Acta Cassae Parochorum. Egyházmegyék szerint besorolt iratok. Egri egyházmegye 1733–1779. I–II*, szerk. Henszlmann Lilla, gyűjt. Bónisné Wallon Emma, Budapest 1969.

⁵² MIHALIK BÉLA VILMOS, *Plébános és közösség a 18. század közepi egri egyházmegyében*, Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18–20. századi Magyarországon, 85–99.

híveket, de Aszalón például csak a plébánián egy kis szobát alakítottak ki a mise helyéül. Talán a gyöngyöstarjáni "templom" volt a legérdekesebb, ahol egy régi török fürdő romjait alakították át templommá.

Ez azonban azt is jelentette, hogy nem minden katolikus hívő jutott eszerint lelkipásztori szolgálathoz, mivel az egyházszerkezeti struktúrán kívül maradt, többségében protestáns településeken szórványban katolikus hívek is éltek. A patai és hevesi főesperességek esetében általában a jegyzőkönyv pontosabb vagy legalábbis egy körülbelüli lélekszám-adatot ad meg falvanként és felekezetenként. Borsod esetében azonban számos esetben csak megközelítőleg ad támpontot a "házak" számával. A patai főesperesség lakosságának 97%-a volt katolikus, így nem csoda, hogy itt volt a legkiépültebb a plébániahálózat. A hevesi főesperesség területén élők harmada református volt, így itt már voltak jelentősebb kisértőek, ahová a katolikus egyházszerkezet nem ért el. Ez főként a főesperesség tiszántúli részeit érintette. A borsodi főesperesség lakosságának több mint fele református volt, csupán alig harmada volt katolikus, és itt a görög katolikusok is 5% felett voltak. A gyakran szórványban élő, kisebbségben lévő katolikus híveket a reformáció által szétzilált plébániaszerkezet alig-alig tudta elérni. A borsodi főesperesség területén élő katolikus hívek 8%-a, több mint másfélszer lélek rekedt a plébániaszerkezeten kívül.

Az egyházlátogatás vizsgálta az egyes településeken használt nyelveket is. Ez alapján a felekezeti mellett egy nemzetiségi kép is megrajzolható. A leghomogénebb képet a hevesi főesperesség mutatja, ahol a községek döntő többségében volt magyar lakosság. Emellett csupán a falvak 20%-ában volt szlovák, 8%-ában német ajkú népesség. A legvegyesebb képet a borsodi főesperesség mutatta. A nemzetiségi adatokkal rendelkező 129 település 85%-ában volt magyar, 41%-ában szlovák, 11%-ában ruszin ajkú népesség. Hasonló arányban, a települések 43%-ában találtak szlovák ajkú lakosokat is a patai főesperesi kerületben, ahol a községek 9%-ában németek is éltek.

Ilyen körülmények között kellett a plébánosoknak szolgálatukat végezni. 1699-ben még csak 30 plébánost írtak össze e három főesperesség területén, ehhez képest az 1746. évi adat a 84 plébánossal már jelentős fejlődést mutat. Átlagéletkoruk 42,5 év volt, és átlagosan 16 éve szolgáltak papként. 35 pap Egerben, 19 Kassán, 14 Nagyszombatban és 1 Budán tanult. 35-en fejezték be tanulmányaikat a kazuisztikai studiumok után, míg 35-en

erkölcssteológiát is hallgattak, öten pedig teológiai doktori tanulmányokat folytattak Kassán és Nagyszombatban. Az egyházlátogatási jegyzőkönyv 80 plébános nyelvtudásáról is ad információt. 15-en csak magyarul, egy atya pedig csak szlovákul beszélt. Azonban több mint felük beszélt még legalább egy nyelven: 43-an szlovákul, 3-an németül. 14 plébános beszélt a magyaron kívül szlovákul és németül, kettő pedig még olaszul is tudott emellett. 1-1 atya beszélt négy nyelven. A latitudás természetesen alapvető kritérium volt, erre a jegyzőkönyv nem is tért ki külön. Jól látható tehát, hogy az alapvetően magyarok, szlovákok és németek lakta térség nyelvi-kulturális viszonyaihoz alkalmazkodott a papság nyelvismerete is.

Ahogy fentebb már említettem, a korszakban a plébánosok számára az egyik legfontosabb segítséget a kántortanító jelenthette, szerepével az 1734. évi zsinat is foglalkozott. Ráadásul iskolamesterek jellemzően a filiákban is voltak, ahol szükség esetén helyettesítették a plébánost szükségkeresztségnél, temetésnél. A három főesperességben összesen 137 tanító volt. Érdekes azonban, hogy bár az 1734. évi zsinat kimondta, alig-alig tették le a kötelező katolikus hitvallást. 133 tanítóról van adatunk, közülük csak 13 tette le a hitvallást. Végzettségükre csak a borsodi főesperességből van adat, a legtöbben a retorikai és logikai osztályt járták ki.

A vizitáció ráadásul több szempontból is rávilágított a hívek és a plébános nem mindig felhőtlen viszonyára is. Ez részben érintette a lelkipásztori működés minőségét, nagyobb részben azonban jellemzően a papi jövedelmekkel függött össze, aligha csodálható, hogy ezekkel a problémákkal már 1734-ben is hangsúlyosan foglalkoztak az egri zsinat során. Szurdokpüspökiben a plébános távolléte miatt gyakran a harmadik, negyedik faluba kellett menni keresztseltetni a gyerekeket, a betegekhez pedig a szomszédos plébánosokat elhívni. A dorogházi plébános zárkózott ember lévén, a hívek nagy nehezen jutottak csak be hozzá, főleg a filiákból érkezők, akik gyermekeiket keresztselni hozták, vagy betegekhez hívták. A szentmisék, prédikációk megtartásában, szentségek kiszolgáltatásában alig-alig találtak hiányosságokat. A balatoni hívek panaszkodtak egyedül, hogy plébánosuk polemizáló prédikációkat tart, noha a falu és környéke szín katolikus, nem volt olyan protestáns közeg, amely ellen szólhatott volna a plébános. Gyöngyöstarjánban a plébános ugyan tudott valamicskét szlovákul, de az nem volt elegendő prédikáció tartásához, nem csoda, hogy

a filiában, Rédén, ahol több szlovákjuk is élt, a hívek tömegesen hagyták el prédikáció alatt a templomot. Hasonlóan sok bonyodalom származott a körmenetekből. Jászladyban és a hatezer fős Jászberényben a plébánosok egyszerűen beszüntették a körmeneteket a sok botrány miatt. Utóbbi esetben a vizitátorok csak annyit jegyeztek fel, hogy a hívek minden ájtatosságot feledve, botrányosan viselkedtek a körmenet alatt.

Átfogóbb, generális problémát a jövedelmi viszonyokban a Jászságban találtak, ahol nemcsak bizonyos plébániai földekkel kapcsolatban tártak fel a vizitátorok szabálytalanságokat, hanem a kántorok és iskolamesterek fizetésében is súlyos visszaéléseket tapasztaltak. Ez részben abból fakadt, hogy a Jászkunság 1745-ben váltakozott meg a földesuraság alól, a több mint 500 ezer rajnai forintra rúgó redempciós összeg összegyűjtése miatt a jászkun közösségek minden lehetséges módon igyekeztek kiadásait visszafogni. A püspök ezért már 1745 őszén keményhangú levélben figyelmeztette a jász települések gyűlését, hogy a plébániai javadalmak rendjének megváltoztatására csak a püspöknek van joga. Bár a jászok hajlottak az engedelmességre, az 1746. évi vizitáció még mindig jelentős hiányosságokat tárt fel, elsősorban a plébániai alkalmazottak bérezésében.⁵³

Az 1734. évi zsinat is hangsúlyozta a hitoktatás, a katekézis szerepét, amelyben mind a plébánosnak, mind az iskolamesternek jelentős része volt. Előbbi általában vasárnap délután, míg utóbbi szombaton tartotta a katekézist, azonban ettől több helyen is találunk eltérést. Az egyházlátogatás ugyanakkor azt tapasztalta, hogy sok helyen elmaradt a katekézis tartása, részben azért, mert ugyan a plébános részéről a szándék megvolt, a hívek már kevésbé voltak aktívak a részvételben. Tiszabón a vizitáció előtt egy évvel még volt katekizmusoktatás, ám érdeklődés hiányában 1746-ra már megszűnt. A katekizmusoktatás hiányosságával függhet össze, hogy a vizitációval egyidőben, 1746 júliusában az egyházmegyei konzisztórium tizenöt pontban foglalta össze a hitoktatásra vonatkozó főbb irányelveket. Ez tulajdonképpen annak a útmutatásnak az átvétele volt, amelyet szintén Barkóczy püspök még mint szepesi prépost annak joghatósági területén már korábban bevezetett. A katekizmusoktatáshoz Roberto Bellarmino bíboros *Dottrina cristiana breve* című kötetét vették alapul, ebből vették

⁵³ MIHALIK BÉLA VILMOS, *A kétszer megváltott nép. Katolikus egyház a Jászkunságban (1687–1746)*, Budapest 2020, 229–232.

a heti kérdéseket, amelyeket az olvasni tudóknak kis cédulákon osztottak ki, míg az olvasni nem tudóknak memoriterként adtak át. A hitoktatásra járókat három csoportba kellett osztani, az egyikbe jártak a gyermekek, akiket az iskolamester, a másikba az ifjak, akiket a káplán, a harmadikba pedig a felnőttek, akiket pedig a plébános oktatott. Pontosan szabályozták, hogyan kell – különösen a gyermekeknek – a katekézisére készülni, majd egy erre kijelölt felnőtt vagy ifjú vezetésével, templomi zászló alatt kettes sorokban a katekézisére bevonulni. Az oktatást imádsággal kezdték, hogy gyakorolják és megtanulják a főimákat, és még azt is rögzítették, hogy a csoport olvasni tudó tagjai az iskolamester jobbra felől, az olvasni nem tudók pedig baloldalra üljenek. Ez persze csupán egy ideális elképzelés megfogalmazása volt, de mutatta az egyházmegye szándékát a hitoktatás kereteinek szabályozására.⁵⁴

A katekizálás elmaradása sok tekintetben összefügg azzal a jelenséggel, hogy az oktatásban résztvevő iskolamester szinte minden esetben más közösségi funkciót is ellátott: ő volt a kántor, az orgonista, a sekrestyés, vagy éppen a falu jegyzője. Mindez kihatott az oktatás lehetőségeire is. Ugyanis az egyházlátogatási jegyzőkönyvben regisztrált 133 iskolamester közül 90 esetben tudjuk csak bizonyosan, hogy oktatta a község gyermekeit. Apcon az egyházlátogatási jegyzőkönyv feljegyezte, hogy mivel az iskolamester egyben a község jegyzőjeként is működött, így egyszerűen nem jutott ideje iskolamesteri teendőinek ellátására. Ez általános jelenség volt a vizsgált területeken, ám nem egy esetben azt tapasztalhatjuk, hogy valamilyen szükségmegoldással mégis igyekeztek az oktatást megoldani.

Végezetül még érdemes röviden szólni a konfraternitásokról. A három főesperességben összesen 88 vallásos társulat működött, az egyházlátogatás röviden ismertette ezek szabályzatának főbb pontjait, azonban működésükre, a szabályok betartásáról csak ritkán kapunk információt. A társulatok szerzetesrendek (főként ferencesek és jezsuiták), illetve részben világi papok, plébánosok tevékenysége nyomán alakultak meg. A ferenceseknek három kordás (*Confraternitas Cordigerorum*) főtársulata volt a vizsgált főesperességekben: Eger, Jászberény és Gyöngyös. Mindhárom helyen az ott lévő ferences rendházhoz kötődtek a konfraternitások. Ezeknek

⁵⁴ MIHALIK, *A kétszer megváltott nép*, 156.

úgynevezett leánytársulatait is megtalálhatjuk. A jezsuita kapcsolatot csak egy esetben tudjuk megfogni közvetlenül. A jászladányi Szentháromság konfraternitás ugyanis a budai jezsuita főtársulat filiája volt. A társulatok szőlőket, kaszálókat, szántóföldeket is birtokoltak, amelyek jövedelméből vallásos tevékenységüket finanszírozhatták, azonban a bevétel mértéke nagyban befolyásolta az egyes társulatok működésének aktivitását.

Az 1746. évi egyházlátogatás sok tekintetben előrelépést mutat a török felszabadulás időszakához képest. A hevesi és patai főesperességben már nagyjából helyreállt a plébániahálózat, ugyanakkor a borsodi főesperességben jelentős hiányosságokat tapasztaltak. Itt számos esetben tettek javaslatot az egyházlátogatás készítői új plébánosok beiktatására, az egyes települések egyházszervezeti integrációjára. A papok nyelvi, műveltségi felkészültsége összességében jónak mondható, ez nem okozott különösebb feszültséget a laikus néprétegek elérésében, azonban a lakosság vallási életben való részvétele, illetve a plébánosi fizetések ügye már komolyabb problémaforrásnak tűnik.

A vizitáció azonban nemcsak a római katolikus plébániákat érintette. Barkóczy idejében 1748–1749-ben a görög katolikus parókiákat is végiglátogatták. Ennek tapasztalatai nyomán az egyházmegyében élő, egyesült görög rítusú papság számára egy instrukciót állított össze 1749-ben, igaz ez végül nem került publikálásra. A szabályzat öt nagy fejezetre bomlott. Ebből az első az unió általános kérdéseit, a teológiai vitás pontokat és a két rítus eltérő hagyományait taglalta. A második rész a szentségekről szólt, ez volt az instrukció legrészletesebb fejezete, amelyen belül külön alfejezetben tárgyalták a hét szentséget. A harmadik rész röviden a lelkipásztori tevékenység főbb területeit (prédikáció, hitoktatás, beteglátogatás, temetés) fogta át, míg a negyedik főfejezet az adminisztratív kérdésekben nyújtott iránymutatást (anyakönyvezés, egyházi épületek fenntartása, temetők, keresztek gondozása, körmenetek szervezése). Az utolsó fejezet tizennégy alfejezetben a papsággal foglalkozott (életvitel, ruházat stb.). Bár nem került kiadásra, így feltehetőleg nem került a gyakorlatban sem alkalmazásra, mégis jól mutatja azokat az elvárásokat, amelyeket az egri püspökök támasztottak a görögkatolikus hívekkel és papsággal szemben.⁵⁵

⁵⁵ Barkóczy Ferenc *egri püspök kiadatlan instrukciója*, 13–14.

Ugyanebben az évben azonban Barkóczy a római katolikus papság részére is összeállított egy szabályzatot, de feltehetőleg ez sem került kiadásra az ő idejében, hanem majd csak 1767-ben Eszterházy Károly püspök publikálta.⁵⁶ Ez az instrukció négy nagy fejezetre bomlott. Az első és egyben legnagyobb főfejezet a lelkipásztori tevékenység fő kérdéseit járta körül tizenkét fejezetben, a szentségek kiszolgáltatása, szentbeszéd tartása, katekézis, elesettek gondozása vagy éppen a vétkes hívekkel szembeni fellépés témájában. A második fejezet szintén tizenkét fejezetben, de rövidebben a templomok fenntartásáról és a plébánia adminisztrációjáról szolt. A harmadik részt szintén tizenkét rövidebb alfejezetre bontották, amelyek leginkább a plébános személyére vonatkoztak, többek között életvitel és erkölcsi kérdésekben, jövedelme és joghatósága ügyében. Az utolsó rész csupán négy fejezetben a plébániaépülettel foglalkozott, így a plébániához kapcsolódó telek, jövedelem elidegeníthetlenségével, karbantartásával. Számos ponton reflektált akár az 1734. évi zsinat, akár az 1746. évi egyházlátogatás során felmerült kérdésekre. Például a Barkóczy-féle statútumok részletesebben foglalkoztak a plébános személyével a tizenöt évvel korábbi zsinati rendelkezéshez képest. Itt a plébános már olyan jó pásztor, aki nyáját jól ismeri (*bonus pastor cognoscit oves suas*). Állhatatos és kitartó az imádságban és a szent olvasmányok tanulmányozásában, kerüli a tétlenséget, önmegtartóztató és mértékletes. Ügyelnie kellett, hogy a hívekkel ne legyen túl bizalmas, de ne legyen kemény és durva sem, hanem mindenkor és mindenkiel szeretettel és szelíden (*cum charitate et lenitate*) bánjon. Az 1749. évi instrukció részletesen foglalkozott a katekizmus oktatással is, lényegében a fentebb már említett 1746. júliusi, tizenöt pontból álló püspöki konzisztórium által elfogadott rendelkezést ismételte meg.

Az instrukció kidolgozása egybevág azzal is, hogy épp 1749-ben Barkóczy Ferenc a világi előjáróságokat is megkereste az egyházi élet szabályozása kapcsán, hogy a híveket is nagyobb fegyelemre ösztönözze. A hevesi főesperesség alsó kerületének községi előjárásaihoz intézett körlevelében például kérte, hogy a szentmise látogatását hanyagolókat ösztönözzék, ha kell, kényszerítsék a misén való részvételre. Sürgette, hogy

⁵⁶ *Statuta dioecesis Agriensis, primum quidem per Franciscum Barkóczy ed., nunc autem a plurimis ... mendis repurgata et jussu Caroli Eszterházy, una cum ejusdem encyclica dictorum statutorum contra dioecesis Agriensis, ... firmatoria publicis typis vulgata*, Agriae 1767.

az Oltáriszentség elé örökmécseket állítsanak. Felszólalt az ártalmasnak tartott szokások, például menyegzők alkalmával a templom körüli megbotránkoztató muzsikák, táncok, lövöldözések ellen, szót emelt a káromkodókkal, a részegeskedőkkel, az ünneptörőkkel szemben. Figyelmeztetett a búcsújárások helyes módjára, a templomok és temetők bekerítésére.⁵⁷

Az Erdődy Gábor Antal által összehívott 1734. évi zsinat, a Barkóczy-féle egyházlátogatás, majd a püspök által összeállított instrukciók egységes egyházmegyei programnak tekinthetők, amelyek egymásra épülve célozták a püspökség megújulását, a lelkipásztori tevékenység és a lokális hitélet fejlesztését. Az további, részletesebb, helyi szintű vizsgálatok feladata, hogy ezek a felsőbb egyházmegyei, hatósági kezdeményezések valójában alsóbb szinteken végül miként mentek át a gyakorlatba, mekkora volt a hatásuk. Az egyházmegye 1699–1761 közötti történetét ezért érdemes néhány konkrét példán keresztül is megvizsgálni.

5. A LOKÁLIS SZINT

Az egyházmegye történetét 1670–1699 közötti időszakban tárgyaló kötetben is három esettanulmány jellegű fejezetben vizsgáltam meg a katolikus megújulás helyi lehetőségeit. A korszak forrásviszonyai a lokális szint mélyebb feltárását azonban leginkább csak jelentősebb, szabad királyi városokban tette lehetővé. Így esett a választás az akkori egyházi központra, Kassára, a sok szempontból periférikus helyzetben lévő Nagybányára, valamint a török alól felszabadult, újjászülető egykori székhelyre, Egerre. A 18. század vonatkozásában azonban a forrásadottságok már nagyobb merítést tesznek lehetővé, eltérő jogállású és nagyságú települések vonatkozásában is lehetőség nyílik a mikroszintű vizsgálatra. Jelen tanulmány elején már részletesebben szoltam az 1699 után ismét püspöki székhellyé váló Eger egyházi intézményeinek fejlődéséről. Az alábbiakban három további példán szeretném még bemutatni a helyi szintű vizsgálat lehetőségeit, amely tághíthatja egy későbbi monografikus feldolgozás esetében az egyházmegye történetét tárgyaló narratívát.

⁵⁷ MIHALIK, *A kétszer megváltott nép*, 176.

Tanulságos megvizsgálni a szabad királyi rangú bányaváros Nagybánya helyzetét, amely Erdődy Gábor Antal püspök egyházmegyei felosztási tervében egy új püspökség székhelyeként szerepelt. Erdődy püspök tervezete azért is szembeütő, mert a katolikus egyháznak és a világi kormánysszerveknek a 17. század végén komoly küzdelmet jelentett, hogy a nagybányai protestáns városi közegben egyáltalán megtelepedhessenek a katolikusok. Az 1670-es évek második felében végül sikerült egy rövid életű jezsuita missziót létrehozni, ez azonban a kuruc támadások miatt egy időre megszűnt. Csak az 1680-as évek végén tudtak visszatérni a jezsuita atyák, akik egyben a nagybányai plébánia vezetését is ellátták. Ebben az időszakban mellettük megtelepedtek a minoriták is a városban. Bár a jezsuiták és a minoriták között komoly súrlódás keletkezett a templomok és a hozzájuk tartozó jövedelmek és birtokok elosztása miatt, a két rend megtelepedése mutatta, hogy a katolikus egyháznak tartósan sikerült a városban teret nyernie. Ezzel párhuzamosan – igaz még csak a Szepesi Kamara helyi tisztségviselői közül – sikerült a nagybányai városi tanács élére is katolikus bírót választani a 17. század végén.⁵⁸

Az 1733. évi lelkésszépíztári plébánia-összeírás alapján a jezsuiták által adminisztrált nagybányai plébániának ekkoriban három filiája volt, amelyek körülbelül két órányira feküdtek a várostól: Felsőbánya, Dobravica és Magyarakékes. A nagybányai plébániatemplomot, a Szent István templomot jól felszereltnek, belső tereiben jó állapotúnak írták le, azonban kívül, főként a szentély körüli részeknél sürgősen kijavításra szorult volna. Külön plébániaház nem volt, igaz némelyek szerint a városháza volt korábban a középkori plébánia épülete, mások elmondása szerint viszont Szent János titulussal az is templom volt. A városban arra is emlékeztek, hogy tornyát a kuruc időkben rombolták le, az egykori altemplomi részt pedig városi börtönként és kocsmaként hasznosították. A városi polgárságtól semmiféle jövedelmet nem kapott a plébánia és a templomnak, a plébániának sem voltak földjei. Az egyedüli, ám jelentős bevételi forrást a szőlődezsma jelentette, amely évente átlagosan 1000 forintot jelentett, igaz a plébános megélhetését és a templom szükségleteit egyaránt ebből kellett fedezni. Ezenfelül még valamicske jövedelemre a keresztelés, esketés és temetés

⁵⁸ MIHALIK, *Papok, polgárok, konvertiták*, 266–294.

után járó stóladíjakból is számíthattak, de az összeírók megjegyezték, hogy a nagybányai katolikus közösség jobbra szegény családokból állt, akik kevésbé tudtak eleget tenni a stólafizetésnek.⁵⁹

Erdődy püspök 1733-ban kialakított tervezete szerint a Nagybánya székhellyel felállítandó püspökséghez hat vármegye (Bereg, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa, Zaránd és Máramaros), valamint a Hajdúság tartozott volna. Az új egyházmegye fő jövedelme a vármegyéből befolyó tized lett volna, mintegy 3000 rajnai forint értékben, ehhez járult volna még a fentebb említett nagybányai tized. Az évekig húzódó tárgyalás során azonban a káptalan hajthatatlan maradt, míg Erdődy egyre jobban kihátrált eredeti tervéből. Az uralkodó végül az ügyet a Szentszék elé terjesztette.⁶⁰ XII. Kelemen ezért elrendelte az ügy kivizsgálását, amelyhez a bécsi nunciátúra részletes vizsgálati jegyzőkönyvet vett fel 1737–1738 folyamán. A tanúk közül azonban csak ketten, Palásthy Ferenc királyi tanácsos és Franz Molindes jezsuita atya, korábbi osztrák tartományfőnök járt Nagybányán, a többiek csak hallomásból bírtak információkkal. Úgy vélték, hogy a város bár alapvetően alkalmas lehetne püspöki székhelynek, mivel szabad királyi ranggal bír, de földrajzilag nem túl szerencsés a fekvése, hiszen például az áradások miatt a tiszántúli részekről ugyanúgy nehezen megközelíthető, mint Eger. A plébániatemplomot jól felszereltnek tartották, amely akár három-négyezer főt is képes befogadni, így székesegyháznak is megfelelő lenne. Emellett több tanú is megemlítette a jezsuiták és a minoriták nagybányai templomát. Viszont azt elismerték, hogy nem volt alkalmas épület püspöki rezidenciának.⁶¹

Az új püspökség kihasításának terve Erdődy idejében nem valósult meg, és Nagybánya a későbbiekben már nem merült fel mint esetleges székhely. A szatmári püspökség 1804. évi felállításakor annak székhelye Szatmárnémeti lett. Nagybánya katolikus egyházi intézményei azonban a 18. század folyamán megerősödtek, és a 19. századra a lakosságon belül a katolikusok is többségbe kerültek.

⁵⁹ MNL OL, C38, Acta Cassae Parochorum, Dioecesis Agriensis, nr. 1. fol. 567v–568r.

⁶⁰ MESZLÉNYI ANTAL, *Az egri érsekség felállításának s a kassai és szatmári püspökségek kihasításának a története*, Budapest 1938, 58. 72–74.

⁶¹ Archivio Apostolico Vaticano, Arch. Nunz. Vienna, Processi Canonici, nr. 403.

A mezővárosi jogállású Jászberény az egyházmegye másik szegletében, a török hódoltság alól felszabadult területeken feküdt, a kiváltságos Jászság székhelye volt. Forrásadottsága meglehetősen jó, nemcsak az egyházi dokumentumok tekintetében, hanem a városi regisztrátúra is gazdag iratanyag, és a 18. század elejéről már fennmaradt. A város szerepe szimbolikus is volt, nemcsak regionális székhelyként, hanem a török kiűzését követően itt került sor elsőként a térségben a helyi református közösséggel szembeni fellépésre. Bárcsak utólagos adatokból rekonstruálható, de feltehetőleg 1688-ban került sor a helyi református templom lerombolására és a helyi lelkész elűzésére.

Az egész Jászkunság számára jelentős sokkot jelentett, hogy 1702-ben elvesztették középkori eredetű kiváltságait és a területet a bécsi udvar eladta a Német Lovagrendnek. Bár a földesúri hatalom kiépülését a Rákóczi-szabadságharc időlegesen megakadályozta, 1710 után a lovagrend helyi adminisztrációja megkezdte működését, ennek székhelye Jászberény lett. Azonban épp egyházi jogi szempontból ekkor kezdődött egy hosszabb vita a földesúr és az egri püspökség között a kegyúri jogok gyakorlása miatt. I. Lipót adománylevele ugyanis a kegyúri jogokat is átadta a Német Lovagrendnek, amely ellen már az 1702. évi birtokba iktatáskor tiltakozott Telekesy István püspök. 1711 elején épp a jászberényi plébánia megüresedése és betöltése robbantotta ki a kegyúri vitát, amely majd Erdődy Gábor Antal püspök idejében, két egyezmény (1716, 1721) révén ért nyugvóponton. Azonban a vita során, majd a következő évtizedekben, egészen a Jászkunság 1745. évi megváltkozásáig a helyi közösségek is igyekeztek korábbi, II. Ulászló óta bírt kegyúri joggyakorlatuknak legalább a látszatát fenntartani. Ebben Jászberénynek is fontos szerepe volt, amely már 1711-ben – igaz feltehetőleg a Német Lovagrend helyi adminisztrátorának nyomására – igyekezett beleszólni az új plébános jelölésébe. Elképzelhető, hogy épp a jászberényiek helyi küzdelme vezetett oda, hogy 1730-ban vita bontakozott ki az esztergomi érsekség és az egri püspökség között a jászberényi plébánia esetleges exempt státuszáról. Bár a nézeteltérésben végül Esterházy Imre hercegprímás visszakozott, mivel nem tudták oklevelekkel bizonyítani az érsekség joghatóságát, a jászberényieknek lehetőség adódott, hogy tiltakozzanak a plébános beiktatása ellen, mert az a II. Ulászlótól nyert kegyúri jogaik ellenében történt.⁶²

⁶² MIHALIK, *A kétszer megváltott nép*, 33–51. 63–70.

Bár a redempciós mozgalom és a földesúri hatalom elleni küzdelem komoly terhet jelentett a Jászkunság számára, mégis ez az időszak volt az, amikor a plébániák megerősödtek, vagy éppen a két, többségében református kun kerületben létrejöttek az első katolikus plébániák a török után. Jászberényben is kitapintható ez a folyamat, hiszen a török kiűzésével szinte egyidőben, már az 1690-es években visszatelepedtek a ferencesek, akik feltehetőleg még a 17. század elején, a tizenöt éves háború pusztításai nyomán hagyták el a várost. A templom és a kolostor azonban csak a 18. század első évtizedeiben készült el. Ugyanebben az időszakban történt az első jelentősebb átépítés a középkori, gótikus plébániatemplom is, amelyhez új barokk tornyot is emeltek. A jászberényi vallásos társulatok tovább gazdagították a helyi egyházi életet. A Szeplőtelen Fogantatás, a Szentkereszt és a Szent Anna társulatok mellett a szabó és a csizmadia céhet is vallásos társulatként sorolta fel az 1746. évi vizitáció, amelyek a plébániatemplom egy-egy oltárát gondozták. Emellett szinte bizonyosan működött a helyi ferences kolostorhoz kapcsolódóan egy kordás társulat is.⁶³

A kezdeti súlyos csapások ellenére a református közösség is sikeresen kitartott. Ezt nagyban elősegítette, hogy a Rákóczi-szabadságharc idején ismét lett lelkészük. A Német Lovagrend is óvatosan bánt a közösséggel. Bár elvben nem elleneztek a reformátusok elleni fellépést, nem nézték jó szemmel Erdődy püspök radikális, ellenreformációs követeléseit sem. Így például a lovagrendi adminisztráció hallgatólagosan eltekintett a lelkész elűzésétől, arra csak az 1710-es évek végén került sor. Ez azonban nem vezettet a református gyülekezet széteséséhez, mert iskolamesterük továbbra is lehetett, sőt a lovagrend jóváhagyása mellett az 1720-as évek közepén új templomot is építhettek, jóllehet ez ellen a plébános és a püspök is aktívan tiltakozott. A lovagrend azonban nem volt érdekelt a drasztikus intézkedésekben, amely a gyülekezet elvándorlásához vezethetett volna, hiszen az a helyi adóerőt és gazdaságot károsította volna, mivel a jászberényi református közösség ugyan kisebbséget képezett a helyi lakosságon belül, de még így is feltehetőleg több száz főt jelentett. A püspökség majd a redempciót követő években lépett fel ismét a református iskolamester elmozdítása érdekében, ám ekkor a hivatali útvesztőkben akadtt el az ügy. Végül ugyan 1760-ban sikerült az iskolamestert is elűzni és újra lerom-

⁶³ MIHALIK, *A kétszer megváltott nép*, 83–86. 168. 172–173. 177–179.

bolták a református templomot, azonban a türelmi rendeletig hátralevő időszakban a helyi református közösség már nem tűnt el, és 1781 után újjáéledt gyülekezetük is.⁶⁴

A javuló forrásadottságoknak köszönhetően azonban már egy-egy község egyházi viszonyai és hitélete is jobban megragadható a 18. század első felében. A korábbi kutatásaim során már többször foglalkoztam a Heves megyei Pély község történetével, így – bár esetében éppen nincs fennmaradt plébániai anyag az érseki archívumban – ennek a településnek a példáján próbálom bemutatni, hogy egy falusi közegben milyen eredményekre juthat egy mélyebb vizsgálat.

A község plébániája a török időkben elpusztult, 1670-ből azonban ismert egy helybeli licenciátus működése. Pétervásári János deák ekkor a helyi kisnemes Kalmár családdal került konfliktusba a falu dézsmájának árendálása miatt.⁶⁵ A következő fél évszázadban is feltehetőleg licenciátusok, világi személyek segítettek ki a községben. 1699-ben Szentkereszty József neve ismert. Az 1718-ban helyreállított hevesi plébánia azonban egyre inkább kiterjesztette joghatóságát a közeli községre is, és feltehetőleg a pélyi hívek is gyakran fordultak szentségekért Heves plébánosaihoz. 1722 után már bizonyosan a hevesi plébánia filiája volt a falu.⁶⁶

1724-ben azonban már helyre is állították plébániáját, az 1746. évi vizitáció szerint azért, mert három órányi útra feküdt Hevestől, és a Tisza áradása többször lehetetlenné tette a plébániára való bejutást.⁶⁷ A község első plébánosa Ferenczffy Ferenc József lett, ő kezdte el az anyakönyvek vezetését is, innen tudjuk, hogy már az első évben P. Clemens minorita szerzetes is kisegített a plébánián. Két évvel később azonban a plébánost elmozdították a pélyi plébániáról. Bár a pélyi plébániáról ebből az időszakból iratanyag nem maradt fent, Ferenczffyról maradt fenn személyi akta (*personalia*), amelyből a helyi ügyekre is kis rálátással bírunk. Egy korábbi szolgálója, Bihali Erzsébet ugyanis 1725-ben bevádolta, hogy őt becestelenül

⁶⁴ MIHALIK, *A kétszer megváltott nép*, 183–195.

⁶⁵ MOLNÁR ANTAL, *Mezőváros és katolicizmus. Katolikus egyház az egri püspökség bódoltsági területein a 17. században* (METEM Könyvek 49), Budapest 2005, 84.

⁶⁶ Soós, *Az egri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése*, 253.

⁶⁷ Egri Főegyházmegyei Levéltár (EFL), Visitaciones Canonicae, nr. 3414. Districtus Heves 1746, pag. 141.

tartotta, fizetségét nem adta ki, sőt valószínűleg arra is utalhatott, hogy törvénytelen gyermeke is a plébánostól lehet. Később azonban két tanúsítványt is kiállított, hogy mindezt igaztalanul állította. Ferenczffyért a pélyi előjáróság is kiállt, és próbálták plébánosukat tisztázni.⁶⁸ Mindez úgy tűnik nem vezetett eredményre, ugyanis a püspöki szentszék elmozdította a plébánost Pélyről és három hónapra be is börtönözték, egy évre pedig eltiltották a misézéstől.⁶⁹ Ez feltehetőleg azzal is összefüggésben volt, hogy Ferenczffy visszaesőnek számított, mert pár évvel korábban Jászdózsáról is magaviselete miatt mozdították el.⁷⁰ A községi előjáróság kérvényéből, amelyben plébánosukat próbálták tisztázni, az olvasható ki, hogy talán attól tartottak, hogy első plébánosuk elmozdításával megszűnik az önálló pélyi plébánia, és ismét Heveshez csatolják őket.

Bár viszonylag gyakran váltották egymást a század derekáig a plébánosok, maga a plébánia nem szűnt meg.⁷¹ Sőt, az 1733. évi lelkészpénztári összeírás szerint a pélyi plébániához tartozott leányegyházként Hevesvezekény is. Ezt az anyakönyvek is igazolják, ahová már 1728-ban is bejegyezték vezekényi gyermekek keresztelését. Az 1746. évi vizitációból viszont kiderült, hogy ez az állapot sem tartott sokáig, mert 1738 táján Vezekényt átcsatolták a hevesi plébániához.

A Szent Demeternek szentelt kőtemplomot az összeírás kicsinek írta le, sekrestyéje nem volt. A templom jól felszerelt volt, ekkoriban a főoltáron kívül még egy mellékoltára volt, de azt nem jegyezték fel, hogy kinek a tiszteletére. A szükséges kegytárgyakkal, liturgikus öltözékekkel kellőképpen ellátott plébánia volt. Am nem volt saját jövedelme, így a helyi lakosság jóindulatától függött a plébánia és a templom fenntartása. A plébániaépületet is a lakosok építették fel. Mivel földjei nem voltak, így a pélyiek vállalták, hogy őszi és tavaszi gabonavetést is művelnek a községi földön számára, ugyanígy a rétről is ellátják szénával. A párbéren

⁶⁸ EFL, Archivum Vetus, nr. 1097.

⁶⁹ EFL, Protocollumok, nr. 3606. Protocollum consistoriale 1718–1745. pag. 290–291. 1726. július 13.

⁷⁰ MIHALIK, *A kétszer megváltott nép*, 46.

⁷¹ Az első 35 évben, 1759-ig tizenegy plébános váltotta egymást Pélyen: BARTÓK BÉLA: *A pélyi templom és az egyházközség újkori története*, SZUROMI RITA, *Pély története*. Falu a vizek fogságában, Pély 2019, 124. A községi monográfiában közreadott plébános névsor azonban számos ponton hibás, Ferenczffy Ferenc József például Ferenczy Józsefként szerepel.

felül számos természetbeni juttatást kapott a pélyi plébános, ehhez jött még a stóladíjakból befolyó jövedelem és a dézsma plébánost illető nyolcada. Azonban a plébánia jövedelme (103 forint 13 dénár) így sem érte el a III. Károly által előírt évi 150 forintos jövedelmet, ezért jogosult volt a Lelkészpénztár kiegészítő támogatására.⁷²

Az 1746. évi vizitáció is dokumentálta, hogy a templom kicsi, és bár a helybeliek az előző évben a tetőt újracsindelyezték, az épület megnagyobbítására nem volt sok reményük a község szegénysége miatt. A plébánia vagyoni helyzete viszonylag jónak volt mondható, a pénztárban 29 rajnai forint és 44 krajcár volt, míg kintlévőségben, a falu lakosainál különböző mértékű hitelekben összesen 277 rajnai forint és 24 krajcár volt. A vizitációból azonban kiderült, hogy valójában a szomszédos Szentmiklós-pusztá határában volt a plébániának egy földje, az úgynevezett Paptelke, amelyről évi harminc kereszt gabona is juthatott volna, de mintegy 15 évvel korábban, tehát 1730 körül Szeleczky Mártonnak zálogba adták. Az egyházlátogatás rögzítette a két oltár titulussát, a főoltár Szent Demeter tiszteletére, a mellékoltár a Boldogságos Szűz tiszteletére volt szentelve. A templomhoz egy fa torony kapcsolódott, ebben egy harang volt, illetve volt külön is még egy fa harangláb két haranggal. Orgona nem volt a templomban. A helyi hitélet fontos szerveződése volt a Gyertyaszentelő Boldogasszonyról nevezett vallásos társulat, amely a jászapáti Mária-kongregáció leányszervezeteként 1736-ban jött létre. Havonta tartottak társulati misét az élő és elhunyt társulati tagokért, valamint Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepén (február 2.) fáklyás körmenetet tartottak, de az Oltáriszentség nélkül. Ez a társulat lehetett a helyi hitélet korabeli központja, mivel például más ünnepi körmenetet nem tartottak, a vizitátorok feljegyzése szerint részben a hívek korábbi viselkedése miatt, részben a körmeneti célpontok távolsága miatt, amit az áradások csak tovább nehezítettek volna. A lakosságot az egyházlátogatás 549 főben adta meg, ebből hárman protestáns hitről tértek át katolikusnak.

A plébános 1746-ban a 40 esztendőς Czakó János Imre volt, aki Nagyszombatban végezte a teológiát, és már tizenöt esztendeje szolgált különböző egri egyházmegyes plébániákon. A hívekkel meglehetősen nehéz volt együttműködni, a vizitátorok feljegyzése szerint a nép – kevés kivételtől

⁷² MNL OL, C38, Acta Cassae Parochorum, Dioecesis Agriensis, nr. 1. fol. 202v–203r, 683r.

eltekinthetve – nem volt éppen buzgó a hit gyakorlásában, a szentbeszédet negligálták, a vasárnap délutáni katekézist nem látogatták. Ezért a plébános Húsvétól Mindenszentekig a vasárnapi prédikáció helyett tartotta a katekézist.

A plébánia ekkor már romos volt, alig lakható állapotban találták a vizitátorok, beázott, omladozott. A javítási munkákat is nehezen remélhette a plébános, mivel a többes földesuraság (a Nyári-örökösök különböző ágai) sok munkára szorította a pélyi népet és maguk a birtokosok sem érezték a kegyúri felelősséget, nem is gyakorolták azt, sosem jelöltek plébánost sem. A lakosságtól kapott juttatások a stóladíjakkal együtt azonban ekkor már 164 rajnai forint 81 krajcárra rúgtak.

A helyi iskolamester, Farkas Márton egyben a község kántora is volt, rajta kívül még egy sekrestyés segítette a plébánost munkájában. A kántortanító szorgalmas ember volt a vizitátorok szerint, a gyerekeket megtanította olvasni, de mivel a jegyzői feladatokat is ellátta, így meglehetősen csekély ideje maradt az oktatásra. Ezért távolléte során a fia helyettesítette a tanításban. Igaz nem volt népes diáksereg körülöttük, az egyházlátogatási jegyzőkönyv feljegyzése szerint csupán négy gyermek járt iskolába, akik után évi 1 rajnai forint tandíjat fizettek a szülők.

A földesúri terhek miatt a helybeliek alig-alig tudták megfelelően ellátni papjukat, így a vizitátorok felvetették, hogy esetleg ismét jó lenne Hevesvezekényt visszacsatolni Pélyhez, bár elismerték, hogy az útviszonyok és a Tisza áradásai nem kedveztek a leányegyház ellátásának.⁷³ Ez a helyzet akkor változott meg, amikor pélyi telepések 1751-ben benépesítették az egri káptalan birtokában lévő szomszédos Szentmiklós-pusztát. Tarnaszentmiklós 1780-ig maradt Pély leányegyháza.⁷⁴

A pélyi plébánia 18. század eleji történetének rövid összefoglalása azt is mutatja, hogy egy község példáján keresztül is számos olyan egyházszervezeti kérdéssel, vagy a hitélet olyan problémáival találkozunk, amely egy városi, mezővárosi közegben nem feltétlenül ütközhet ki. Ráadásul Pélynak regionálisan is különleges szerepe volt a hevesi Tisza-mentén, hiszen 1739-ig, a sarudi plébánia létrehozásáig ez volt az egyedüli plébánia a Tisza jobbparti települései között, míg a szomszédos falvak reformátusok

⁷³ EFL, *Visitationes Canonicae*, nr. 3414. Districtus Heves 1746, pag. 141–147.

⁷⁴ Soós, *Az egri egyházmegyei plébániák*, 256–257.

voltak. A két felekezet közötti demográfiai különbségeknek köszönhetően azonban a rohamosan gyarapodó pélyi lakosság képes volt betelepíteni 1751-ben Tarnaszentmiklóst, majd 1770-ben Kömlőt, ezzel újabb katolikus településeket létrehozva a régióban. Ez pedig jelentősen hozzájárult a poroszlói Tisza-táj felekezeti arányainak megváltozásához és a katolikus plébániahálózat kistérségi expanziójához.⁷⁵

6. ÖSSZEGZÉS

A tanulmányban igyekeztem átfogóan bemutatni azokat a főbb csomópontokat, amelyek meghatározóak voltak az egri egyházmegye 1699–1761 közötti történetében. Az egri egyházi központ és lényegében a mai napig meghatározó barokk városi környezet kiépülése ebben az időszakban vette kezdetét, de komoly erőfeszítéseket kívánt a korszak püspökeitől. A püspöki székhely kiépítése azonban korántsem csak reprezentatív célokat szolgált. Az itt létrejövő egyházmegyei és szerzetesi intézmények biztosították azt a hátteret, amely a püspökség török utáni átfogó reformjához szükséges volt. A Rákóczi-szabadságharc természetesen ennek az építkezésnek nem kedvezett, Eger kurucok általi elfoglalása, majd Telekesy vitatott szerepe és a Rákóczi-féle valláspolitikai következtében megerősödő protestáns felekezetek meggátolták a 17. század végén megkezdődött katolikus expanzió folytatását.

A nagyobb mértékű plébániaalapítás így következőképpen Erdődy Gábor Antal püspökségére maradt, azonban az infrastrukturális terjeszkedés nem nélkülözhetette az egyházkormányzati és hitéleti reformokat, megerősítő rendelkezéseket. Ezt a célt szolgálta az 1734. évi zsinat, majd Barkóczy Ferenc idejében az egész püspökségre kiterjedő egyházlátogatás és az egyházmegyei statútumok összeállítása. Mindezek lényegében egy összefüggő, koherens reformfolyamat egymásra épülő lépcsőfokaiként is értelmezhető. Ugyan más okokból kifolyólag, ebben a folyamatban a világi kormányzat is messzemenően partnere volt az egyháznak, jól mutatja ezt az 1733-ban létrehozott Lelkészpénztár küldetése is.

⁷⁵ MIHALIK, *Felekezeti konfliktusok*, 149.

A lokális vizsgálatok azonban segítik a nagy folyamatokat árnyalni. Bár nyilvánvalóan eltérő módon ment végbe az egyházi intézményrendszer megerősödése különböző nagyságú és jogállású településeken, elemeiben mégis hasonló volt a mechanizmus. A plébániák megerősítése, anyagi háttér megteremtése ugyanolyan fontos volt egy kisebb faluban, mint egy szabad királyi városban. A hívek és a plébános közötti kapcsolat is jellemzően éppen a jövedelmi kérdéseken bicsaklott meg, legfeljebb egy városban több és változatosabb anyagi forrás állt rendelkezésre, amely persze növelte a konfliktusok lehetőségét is. A hitélet terén is hasonló problémák jelentkeztek, és a hívek minél teljesebb integrációját is hasonló megoldásokkal próbálták erősíteni. A vallásos társulat szerepe minden településen egyaránt fontos lehetett, bár nyilvánvalóan egy nagyobb, jelentősebb mezővárosban vagy szabad királyi városban ebből is bővebb, színesebb volt a „kínálat”. Szerepük azonban hasonló volt, hisz nemcsak mélyíteni akarták ezáltal a hívek vallásosságát, de egyben egyfajta szociális hálót is jelentettek a társulati tagok számára.

Az egri püspökség történetét a 18. század első felében természetesen további kutatásokkal még mélyebben lehet vizsgálni. Egyrészt az egyes pillérek (egyházi intézményrendszer megerősítése, zsinat, vizitáció és egyházmegyei statútumok) egymásra való hatását még pontosítani kell. Fel kell tárni az egyházkormányzat vertikális működésének mechanizmusait, erre különösképpen Barkóczy Ferenc idejében nyílhat lehetőség az aprólékosan vezetett egyházmegyei jegyzőkönyveknek köszönhetően. Ezt pedig majd tovább árnyalhatja és részletesebben értelmezheti egy-egy kiválasztott, különböző jogállású település mikroszintű vizsgálata.

FORRÁSOK BIBLIOGRÁFIA

FORRÁSOK

ARCHIVIO APOSTOLICO VATICANO – CITTÀ DEL VATICANO (AAV)

Arch. Nunz. Vienna, Processi Canonici, nr. 403.

EGRI FŐEGYHÁZMEGYEI LEVÉLTÁR – EGER (EFL)

Archivum Vetus, nr. 1097.

Protocollumok, nr. 3606. Protocollum consistoriale 1718–1745.

Visitationes Canonicae, nr. 3414. Districtus Heves 1746.

MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR ORSZÁGOS LEVÉLTÁRA – BUDAPEST
(MNL OL)

C38, Acta Cassae Parochorum, Dioecesis Agriensis, nr. 1.

BIBLIOGRÁFIA

A bécsi Pázmáneum (METEM Könyvek 37), szerk. Zombori István, Budapest 2002.

A Gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve, szerk. Angyal Dávid, Budapest 1933.

A reformáció és a katolikus megújulás latin nyelvű irodalma (Convivia neolatina hungarica 3), szerk. Békés Enikő et al., Budapest 2019.

- Acta Cassae Parochorum. Egyházmegyek szerint besorolt iratok. Egri egyházmegye 1733–1779. I–II*, szerk. Henszlmann Lilla, gyűjt. Bónisné Wallon Emma, Budapest 1969.
- Adatok az egri egyházmegye történelméhez IV*, szerk. Leskó József, Eger 1907.
- Adatok Telekesy István egri püspök koráboz*, *Adatok az egri egyházmegye történelméhez IV*, szerk. Leskó József, Eger 1907, 425–436. 454–507.
- Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18–20. századi Magyarországon*, szerk. Bárh Dániel, Budapest 2013.
- Az Egri Főegyházmegye Schematizmusa*, szerk. Löffler Erzsébet, Eger 2014.
- BÁN PÉTER: *Az egri püspöki uradalom igazgatása Eszterházy Károly idején*, Eszterházy Károly emlékkönyv, szerk. Kovács Béla, Eger 1999, 259–370.
- Barkóczy Ferenc egri püspök kiadatlan instrukciója az Egri Egyházmegye területén élő görögkatolikusok számára, 1749* (Collectanea Athanasiana II. Fontes 2), közreadja: Véghseő Tamás, Nyíregyháza 2012.
- BARTÓK BÉLA: *A pélyi templom és az egyházközség újkori története*, SZUROMI RITA, Pély története. Falu a vizek fogságában, Pély 2019, 121–146.
- BENEI BERNADETT: *Auctor eius ignotus est. Egy 18. század eleji jezsuita vitairat keletkezési körülményeiről*, A reformáció és a katolikus megújulás latin nyelvű irodalma (Convivia neolatina hungarica 3), szerk. Békés Enikő et al., Budapest 2019, 245–253.
- Conscriptio ecclesiarum et parochiarum comitatus Baraniensis et comitatus Tolnensis anno 1733* (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis 9), közreadja Gözsy Zoltán, Pécs 2012.
- EMBER GYÖZÖ: *A helytartótanács egyháziügyi bizottságának létrejötte*, Regnum – Egyháztörténeti évkönyv 5 (1942–1943) 229–252.
- Eszterházy Károly emlékkönyv*, szerk. Kovács Béla, Eger 1999.
- FAZEKAS ISTVÁN: *A Magyar (Udvári) Kancellária és hivatalnokai (1526–1690)*, Akadémiai doktori értekezés, Budapest 2018.
- FAZEKAS ISTVÁN: *A Pázmáneum története az alapítástól a jozefinizmus koráig (1623–1784)*, A bécsi Pázmáneum (METEM Könyvek 37), szerk. Zombori István, Budapest 2002, 7–176.
- FELHŐ IBOLYA–VÖRÖS ANTAL: *A helytartótanácsi levéltár* (A Magyar Országos Levéltár kiadványai I. Levéltári leltárak 3), Budapest 1961.
- FORGÓ ANDRÁS: *A kései konfesszionalizáció jellegzetességeiről*, Korall – Társadalomtörténeti Folyóirat 57 (2014) 92–109.
- GÖZSY ZOLTÁN: *A katolikus egyház normakommunikációs és mediátori szerepe a 18. században*, Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18–20. századi Magyarországon, szerk. Bárh Dániel, Budapest 2013, 53–84.
- Gyöngyösi István levelei és iratai* (Régi Magyar Könyvtár. Források 15), a magyar nyelvű szövegeket gondozta Jankovics József–Nyerges Judit, a latin nyelvű szövegeket gondozta és jegyeztelte Tusor Péter, Budapest 2017.
- HERMANN ISTVÁN: *A veszprémi egyházmegye igazgatása a 18. században 1700–1777* (A Veszprém Megyei Levéltár múltjából 37 – A veszprémi egyházmegye múltjából 28), Veszprém 2015.

- Heves megye műemlékei I* (Magyarország műemléki topográfiája 7), szerk. Dercsényi Dezső–Voit Pál, Budapest 1968.
- Heves megye műemlékei II* (Magyarország műemléki topográfiája 8), szerk. Dercsényi Dezső–Voit Pál, Budapest 1972.
- Katolikus egyházi társadalom Magyarországon a 18. században* (Pécsi Egyháztörténeti Műhely 11), szerk. Forgó András–Gócsy Zoltán, Pécs 2019.
- Katolikus zsinatok és nagygyűlések Magyarországon a 16–20. században* (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis 10), szerk. Balogh Margit–Varga Szabolcs–Vértesi Lázár, Budapest–Pécs 2014.
- KOSMAČOVÁ, MARIANA: *Kanonické vizitácie ako prameň pre výskum šarišských obcí*, Annales Historici Presovienses 12 (2012) 2, 29–53.
- KOVÁCS-VERES TAMÁS GERGELY: *A sajtóvárkonyi plébánia anyakönyvi forrásai (1695. augusztus 18.–1737. május 4.)*, Egyháztörténeti Szemle 15 (2004) 2, 84–85.
- LIPP MÓNICA: *Művészek, patikusok, betegápolók: az egri misérik a XVIII. században*, Archivum. A Heves Megyei Levéltár Közleményei 20, szerk. Szabó Jolán, Eger 2013, 19–21.
- MÉSZÁROS ÁDÁM: *Dél-bevesi református egyházközségek a 18. században*, Archivum. A Heves Megyei Levéltár közleményei 21, szerk. Szabó Jolán–Varga Zsolt, Eger 2018, 83–120.
- MESZLÉNYI ANTAL: *Az egri érsekség felállításának s a kassai és szatmári püspökségek kibasításának a története*, Budapest 1938.
- MIHALIK BÉLA VILMOS: *A kétszer megváltott nép. Katolikus egyház a Jászkunságban (1687–1746)*, Budapest 2020.
- MIHALIK BÉLA VILMOS: *A Szepesi Kamara szerepe az 1670–1674 közötti felső-magyarországi rekatolizációban*, Fons 17 (2010) 3, 255–320.
- MIHALIK BÉLA VILMOS: *Erdődy Gábor Antal egri püspök egyházszervező tevékenysége az 1734. évi egri zsinat tükrében*, Az Egri Főegyházmegye Schematizmusa, szerk. Löffler Erzsébet, Eger 2014, 26–40.
- MIHALIK BÉLA VILMOS: *Felekezeti konfliktusok a poroszlói Tisza-tújon az 1730–1740-es években*, Agria - Az egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve XLVI, szerk. Veres Gábor, Eger 2010, 123–155.
- MIHALIK BÉLA VILMOS: *Konfliktus és megújulás. Az egri székeskáptalan a 18. század első felében (1699–1744)*, Katolikus egyházi társadalom Magyarországon a 18. században (Pécsi Egyháztörténeti Műhely 11), szerk. Forgó András–Gócsy Zoltán, Pécs 2019, 136–142.
- MIHALIK BÉLA VILMOS: *Mérföldkövek az egri egyházmegye megújulásában. Az 1635. évi jászlói és az 1734. évi egri zsinatok*, Katolikus zsinatok és nagygyűlések Magyarországon a 16–20. században (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis 10), szerk. Balogh Margit–Varga Szabolcs–Vértesi Lázár, Budapest–Pécs 2014, 151–153.
- MIHALIK BÉLA VILMOS: *Papok, polgárok, konvertiták. Katolikus megújulás az egri egyházmegyében (1670–1699)* (Magyar Történelmi Emlékek – Értekezések), Budapest 2017.

- MIHALIK BÉLA VILMOS: *Plébános és közösség a 18. század közepi egri egyházmegyében*, Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18–20. századi Magyarországon, szerk. Báráth Dániel, Budapest 2013, 85–99.
- MIHÁLYFI ÁKOS: *A papnevelés története és elmélete I*, Budapest 1896.
- MOLNÁR ANTAL: *Mezőváros és katolicizmus. Katolikus egyház az egri püspökség bódoltsági területein a 17. században* (METEM Könyvek 49), Budapest 2005.
- NAGY ISTVÁN–F. KISS ERZSÉBET: *A Magyar Kamara és egyéb kincstári szervek* (A Magyar Országos Levéltár kiadványai I. Levéltári leltárak 9), Budapest 1995.
- NAGY LAJOS: *Eger város önkormányzata 1687–1848* (Tanulmányok Heves megye történetéből 16), Eger 2001.
- REINHARD, WOLFGANG: *Felekezet és felekezetszerveződés Európában. A tudományos diskurzus fejleményei* (Collectanea Studiorum et Textuum III/1), szerk. Tusor Péter, ford. Forgó András, Budapest 2017.
- SALACZ GÁBOR: *A Cassa Parochorum története*, A Gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve, szerk. Angyal Dávid, Budapest 1933, 121–131.
- SOÓS IMRE: *Az egri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése* (Az Egeri Főegyházmegye schematizmusa 2), Budapest 1985.
- SOÓS IMRE: *Az Egeri Érsekség Levéltára* (Levéltári Leltárak 3), Budapest 1957.
- Statuta dioecesis Agriensis, primum quidem per Franciscum Barkóczy ed., nunc autem a plurimis ... mendis repurgata et jussu Caroli Eszterházy, una cum ejusdem encyclica dictorum statutorum contra dioecesis Agriensis, ... firmatoria publicis typis vulgata*, Agriae 1767.
- SUGÁR ISTVÁN: *Az egri püspökök története* (Az Egeri Főegyházmegye Schematizmusa 1), Budapest 1984.
- SZÜCS JENŐ: *A székesi kamarai levéltár (1567–1813)* (Magyar Országos Levéltár Kiadványai I. Levéltári leltárak 7), Budapest 1990.
- TÓTH TAMÁS: *A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye 18. századi megújulása* (A Kalocsai Főegyházmegyei Gyűjtemények kiadványai 8), Budapest–Kalocsa 2014.
- VÉGHSEŐ TAMÁS: *Vladikák, kalugyerek, batykók. Görögkatolikus egyházi társadalom a 17–18. században*, Katolikus egyházi társadalom Magyarországon a 18. században (Pécsi Egyháztörténeti Műhely 11), szerk. Forgó András–Gócsy Zoltán, Pécs 2019, 35–55.

EMPHASES AND TURNING-POINTS IN THE HISTORY OF THE DIOCESE OF EGER (1699–1761)

The paper examines the process of late confessionalization in the Diocese of Eger, which was one of the largest dioceses in the medieval and early modern Hungary. After the liberation of Eger, the ancient bishopric seat from the Ottomans, the bishop did not return to the town immediately. It occurred only in 1699 with the installation of the new bishop, István Telekesy. In the meantime several religious orders (Jesuits, Franciscans, Servites and Conventual Franciscans) settled in the town and formed an ecclesiastical centre with various institutions. When István Telekesy set up his residence in Eger, one of his first acts was the foundation of a priest seminary. The further developments of the diocese and the episcopal seat were hindered by the War of Independence led by Prince Ferenc II. Rákóczi (1703–1711) against the Habsburgs. Bishop Telekesy was committed politically and he could keep his bishopric seat in 1710 only with the interposal of the Holy See and the papal nuncio in Vienna. In his last years Bishop Telekesy had begun the reform of the Chapter of Eger, but the overall reforms of the diocese remained on his successors.

The most important milestones of this reform process were the synod in 1734, the canonical visitation in 1746 and the diocesan statutes in 1749. The synod held by Bishop Gábor Antal Erdődy as a preparation for a national synod that later was cancelled due to the new war against the Ottomans. Between the two sessions of the synod the bishopric vicar-general, György Foglár ordered a visitation in the decanal districts. Although the documents of the visitation are unknown, but the second session and its decrees were based on its results. The synodal decrees referred to the confessional conflicts with the Protestants and the jurisdictional

disagreements with the Greek Catholics. The decrees also urged for the improvement of the parish priest's financial conditions, that was important for the stabilization of the parish network. The synod also tried to reorganize the administrative system on the middle-level with forming new decanal districts. As one of the largest dioceses in Hungary, the efficient administration of the diocese became more and more difficult. Therefore in these years Bishop Erdődy made plans to cut out a new diocese for the Transtybiscan region with the seat of Nagybánya (now Baia Mare, Romania). Although King Charles III supported that plan, finally it was hindered by the Chapter.

In the article I examined the canonical visitation of 1746 in three southern archdecanal districts. Despite the expansion of the parish network in the previous decades there were still huge gaps in the regional cover. In the Archdeaconry of Borsod – that was the mostly heterogeneous from confessional perspective – 93 villages fell out from the Catholic system. Although these villages were mostly inhabited by Calvinists, the 8% of the Catholic population in that archdeaconry had not got any connection to the parish network. The visitation also recorded various problems with the local religious life and the earnings of the parish priests. The composition of the ecclesiastical incomes based on the different services of the local residents and therefore it was the source of several conflicts. On the other hand the visitors noted often the negligence of the believers.

The statutes of 1749 referred in several aspects on the experiences of the canonical visitation. The regulations had four chapters, which discussed main commitments of the parish priests (sacraments, sermon, catecheses etc.), the parish administration, the life conduct of the priests and the incomes and properties of the parishes. The statutes together with the synod and the canonical visitation formed an organic reform process.

The paper briefly examined three different settlements to shed light on the local phenomena of the reform process. The free royal city of Nagybánya had a great majority of Protestants, but the Jesuit mission founded in the late 17th century offered a solid background for the local development of the Catholic Church. Despite the confessional circumstances the city became the suggested seat of the new diocese planned by Bishop Erdődy. The privileged market town of Jászberény had a re-

markable regional influence with its rich parish and Franciscan convent. Although the town was a territorial Catholic centre, due to local reasons the little Calvinist minority was able to defend its institutions until the 1760's. The third settlement is Pély, a village from the southern part of the diocese. Despite the hard financial circumstances of the local parish, it had a regional significance in the regional expansion of the parish network, because this village was the only Catholic one in this microregion. The three settlements give different viewpoints on the reform process and help to get deeper into the local level.